

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav řeckých a latinských studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vojtěch Pelc

**Protreptikon ad Scholam Neudorfinam Jana Campana Vodňanského a
jeho místo v kontextu raně novověkých obran českého jazyka**

—

**Protreptikon ad Scholam Neudorfinam by Johannes Campanus and its
place in the context of the early modern apologies of the Czech language**

Praha 2015

Vedoucí práce: Mgr. Marta Vaculínová, Ph.D.

Mé poděkování patří paní dr. Martě Vaculínové za její trpělivost a ochotu při vedení této práce, jakož i za cenné poznatky, jichž se mi od ní dostalo.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu

V Praze, 5. 11. 2015

Abstract:

The thesis deals with the Latin poem called *Protreptikon ad Scholam Neudorfinam* composed in 1616 by Czech humanist Johannes Campanus Vodňanský (1572–1622) in order to celebrate his patron Bohuslav z Michalovic (1565–1621). Its aim is to analyse how Campanus, recognized as prominent poet of his generation, uses the traditional literary forms to create a text strongly affected by contemporary cultural and political background. Therefore – after a brief introduction – chapter 2 describes the historical context, while in chapters 3 and 4 the rhetorical structure and literary influences (*imitatio*) are examined. Referring to the research of Jan Martínek the place of *Protreptikon* in the context of the early modern apologies of the Czech language is considered in chapter 5. The thesis contains an edition of original Latin text and its modern Czech translation in prose with commentary.

Abstrakt:

Bakalářská práce se zabývá latinskou básní s názvem *Protreptikon ad Scholam Neudorfinam* z roku 1616, složenou českým humanistou Janem Campanem Vodňanským (1572–1622) za účelem oslavit svého mecenáše Bohuslava z Michalovic (1565–1621). Jejím cílem je zkoumat, jakým způsobem Campanus, považovaný za předního básníka své generace, používá tradiční literární formy a prostředky při tvorbě textu silně ovlivněného soudobým kulturním a politickým prostředím. Po stručném úvodu popisuje kapitola 2 historický kontext vzniku básně a kapitoly 3 a 4 jsou věnovány analýze rétorické struktury a literárních výpůjček (*imitatio*). V návaznosti na výzkumy Jana Martínka se v kapitole 5 pojednává o místě *Protreptika* mezi raně novověkými obranami českého jazyka. V závěru práce je připojena edice originálního latinského textu a jeho moderní prozaický překlad do češtiny s komentářem.

Key words: humanism, Johannes Campanus Vodňanský, *imitatio*, language apologies

Klíčová slova: humanismus, Jan Campanus Vodňanský, *imitatio*, jazykové obrany

Obsah

1. Úvod	4
1. 1 Otázky a úkoly.....	5
2. Historický kontext	7
2. 1 Národnostně-jazyková a náboženská situace, generální synodus roku 1615.....	8
2. 2 Pražská univerzita a partikulární školství.....	9
2. 3 Mecenát.....	10
3. Žánrové zařazení, formální, rétorická a motivická struktura	13
3. 1 Žánrové zařazení	14
3. 2 Formální, rétorická a motivická struktura	16
3. 2. 1 Kompozice	17
3. 2. 2 Figury a tropy	18
3. 2. 3 Rétorizace	21
3. 2. 4 Motivy a topoi	23
3. 2. 4. 1 <i>Locus amoenus</i> – místo líbezné	24
3. 2. 4. 2 <i>Munus</i> – topika daru	26
4. Imitatio	27
4. 1 Campanem citování autoři a způsob jejich přejímání	29
5. Místo <i>Protreptika</i> mezi obranami českého jazyka	32
5. 1 Obrana jako literární druh	32
5. 2 Tradice obran, <i>Okřik</i>	34
5. 3 Balbínova <i>Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého</i>	35
5. 4 Jazykověobrané rysy <i>Protreptika</i>	36
6. Závěr	38
7. Edice, překlad, komentář	40
7. 1 Ediční poznámka	56
8. Bibliografie	57

1. Úvod

Mezi latinsky píšícími humanistickými autory působícími na našem území zaujímá Jan Campanus Vodňanský (1572–1622)¹ význačné místo. Je považován za jednoho z čelných představitelů latinského humanismu v českých zemích a coby příslušník třetí generace latinských básníků byl také důležitou postavou předbělohorské Karlovy univerzity, na níž působil od roku 1603 jako profesor řečtiny a latinského básnictví (k nimž si přibíral i přednášky o české historii).² Mezi lety 1605–1621 na univerzitě opakovaně zastával nejvyšší funkce děkana, prorektora a nakonec rektora.

Jeho dílo sestává z množství latinských básnických skladeb se světskou i náboženskou tematikou a příležitostných básní. Je autorem velkého počtu příspěvků do básnických sborníků, školské hry *Bretislaus* na motivy z české legendární historie a jediného spisu v češtině, jímž je překlad *Rozjímání o životu a smrti* francouzského teologa Filipa Mornaye du Plessis (1549–1623).

Z Campanova rozsáhlého literárního odkazu se v této práci zaměříme na báseň s názvem *Protreptikon ad scholam Neudorfinam*, jež vznikla na oslavu českého šlechtice Bohuslava z Michalovic (1565–1621)³ a jeho zásluh o založení partikulární školy na panství v Novém Sedle u Chomutova.

Campanus napsal *Protreptikon* pravděpodobně někdy v prvních měsících roku 1616 – ještě v témže roce byla báseň vydána v dílně pražského tiskaře Pavla Sessia, jak dokládá letopočet uvedený na titulním listu jediného nám dosud známého exempláře. Ten se dochoval v konvolutu, jehož původním majitelem byl strakonický humanista Florián Vermilius (po 1595–1632) a který byl poté nalezen až ve 20. století, kdy ho do svého držení získal klasický filolog Karel Hrdina (1882–1949).⁴ Dnes je konvolut uložen spolu s dalšími starými tisky z Hrdinovy pozůstalosti ve sbírkách Knihovny Národního muzea v Praze pod signaturou 59 D 61.

Prvotním podnětem, jenž vyvolal náš zájem o tuto Campanovu báseň, byl jednak článek o *Protreptiku* z pera Jana Martínka *Campanovo Protreptikon ad scholam Neudorfinam – pramen k dějinám předbělohorského školství*, publikovaný

¹ Zájemce o detailnější biografické údaje o Campanovi odkazujeme na heslo v 1. svazku *Rukověti humanistického básnictví* (Praha, 1966), kde lze nalézt i kompletní výčet jeho dochovaných děl, případně na 1. sv. *Lexikonu české literatury* (Praha, 1985).

² Martínek 2014: 41–48.

³ O něm viz *Rukověť humanistického básnictví* 3: 325n. Bohuslav byl mj. jedním z 27 českých „pánů“ popravených po porážce stavovského odboje 21. června 1621 na Staroměstském náměstí.

⁴ Martínek 1975: 21n; 29.

roku 1975 v AUC,⁵ v němž věnoval tomuto textu svou výhradní pozornost, jednak zmínky o něm v jiných Martínkových pracích, především ve stati *Postoj českých humanistů k národním jazykům* z roku 1988.⁶ V článku z roku 1975 se Martínek věnuje – jak už z názvu vyplývá – analýze Campanovy básně jakožto *historického pramene*, „zdroje původních zpráv“ – přičemž tyto zprávy se znalostí soudobých kulturně-historických souvislostí vyvozuje přímo z jejího textu a dokládá konkrétními úryvky. Druhý ze zmíněných článků pak přichází s myšlenkou jazykověobrané povahy *Protreptika*, která je tu však pouze letmo naznačena, a zasluhuje si proto bližší pozornost.

Z hlediska historického (a zčásti též místopisného) bádání bylo tedy *Protreptikon* zásluhou Martínkovou již poměrně pečlivě zhodnoceno – nutno však podotknout, že se jedná o pohled nabídnutý již před 40 lety, jenž nebyl dodnes, pokud je nám známo, revidován. Kromě několika zmínek o kompozici básnického textu se však Martínkův článek *Protreptiku* nikterak nevěnuje z hlediska literárního, a ponechává tak nezodpovězenou celou řadu otázek, jež jsou při přemýšlení o *básnickém* textu klíčové.

Cílem této práce je se – alespoň v jedné její části – na tuto dosud opomenutou problematiku zaměřit a nabídnout odpovědi na otázky týkající se žánru, formálních prostředků (zejména figur a tropů), motivů atd., jejichž zodpovězení je pro básnický text vzniklý v období literárního humanismu nezbytné. Jedině tak, že tímto způsobem doplníme zmíněné hledisko historické, lze dosáhnout komplexního pohledu na dílo, jehož kvality bylo doposud možno doložit jen opakováním Martínkova názoru, že jde o jednu z nejlepších autorových prací. O potřebě takového doplnění svědčí ostatně Martínkovo následné konstatování, že *Protreptiku* „nebyla dosud věnována patřičná pozornost“.⁷

1.1 Otázky a úkoly

Jako jedna z prvních se nabízí otázka, jaké důvody Campana vedly k tomu, aby v roce 1616 sepsal příležitostnou báseň, v níž věnoval své básnické úsilí partikulární škole v poměrně odlehle (a navíc německojazyčné) oblasti Čech, která na první pohled

⁵ Martínek Jan: Campanovo *Protreptikon ad scholam Neudorfinam* - pramen k dějinám předbělohorského školství, in *AUC-HUCP* 15, 1975, fasc. 1, s. 19-34.

⁶ Týž: *Postoj českých humanistů k národním jazykům*, in *Martiniana*, 2014, 226–232 (jde o překlad staršího článku *Die Einstellung der böhmischen Humanisten zu den Nationalsprachen* z roku 1988).

⁷ Martínek 1975: 33.

neměla žádné vazby na pražskou univerzitu.⁸ Můžeme se dále ptát, jaký byl předpokládaný autorův záměr, s nímž svou báseň komponoval, a čeho se jí snažil dosáhnout. Konečně pak je pro nás důležité zhodnotit, do jaké míry bylo Campanovo snažení úspěšné či neúspěšné a zda, popř. z jakých důvodů, je relevantní se jím v dnešní době zabývat.

Odpovědi na první otázku se pokusíme dobrat v kapitole zaměřené na historický kontext vzniku básně a na vztahy mezi partikulárním školstvím a pražskou univerzitou v předbělohorské době. Ze zkoumání těchto vztahů by měla vzejít i odpověď na otázku po autorově záměru, s nímž k tvorbě básně přistoupil; v této části bude také stručně věnována pozornost instituci mecenátu: jednak proto, že se jedná o rys zásadním způsobem ovlivňující soudobý literární provoz, jednak proto, že s projevy s ním spojenými se setkáme přímo v Campanově textu.

Důležitým úkolem pak bude v další části práce, věnované kompozičnímu a formálnímu rozboru básně, zhodnotit uměleckou vyspělost Campanova dílka a způsob, jakým autor, jemuž je přisuzováno přední místo mezi českými humanisty své generace, nakládá s dědictvím antiky. K tomuto zhodnocení přispěje i analýza přejímek z antických autorů a způsobu jejich zapracování do celkové struktury *Protreptika*.

Zvláštní úkol, který před nás Campanovo *Protreptikon* staví, spočívá v přezkoumání jeho jazykověobranného charakteru. Jan Martínek v článku *Postoj českých humanistů k národním jazykům* zařadil Campanovo *Protreptikon* do linie obran českého jazyka po bok děl Pavla Stránského (1583–1657) či Bohuslava Balbína (1621–1688) a vyzdvihl zásluhy Campana „jako jednoho z prvních spisovatelů, kteří již před Třicetiletou válkou postřehli nepříznivý vývoj a pomýšleli na nápravu vhodnou školskou politikou“.⁹ Naším cílem bude prozkoumat, do jaké míry lze nahlížet Campanovu příležitostnou báseň jako jazykovou obranu, a představit eventuální styčné body (či rozdílnosti) *Protreptika* s Balbínovou obranou a dalšími dobovými jazykověobrannými projevy.

Aby byla alespoň částečně zprostředkována umělecká hodnota Campanova díla a najevo vyšly některé v ní obsažené prvky typické pro latinský literární humanismus, je v závěru práce připojena edice originálního textu *Protreptika* a jeho český překlad. Báseň psanou původně elegickým distichem jsme se rozhodli převést do češtiny ve

⁸ O tom, že tyto vazby byly naopak velmi pevné, viz kap. 2.2.

⁹ Martínek 2014: 230.

formě doslovnějšího překladu prózou, vědomi si své básnické nekompetentnosti, s tím dovětkem, že na všechny poetické obrazy a ozdoby bude pokud možno poukázáno formou komentáře, resp. jim bude věnována samostatná kapitola. Není snad od věci poznamenat, že z celého Campanova latinského díla bylo dosud editováno a do češtiny přeloženo jen několik málo textů – existuje překlad hry *Břetislav* z pera Josefa Krále (1915),¹⁰ dvě verze překladu díla *Calendarium beneficiorum*¹¹ a výbor z žalmů a ód *Lyra Kampanova* od J. B. Čapka (1942),¹² některé jednotlivé básně byly zařazeny do výboru *Renesanční poesie*.¹³

Kromě snahy zprostředkovat estetický účinek humanistické básně je přiložený překlad motivován i tím, že Campanův text představuje vhodný pramenný materiál k literárním či historickým studiím, neboť právě faktografické bohatství obsažené v tomto typu humanistických děl představuje hodnotu oceňovanou i moderními badateli-nefilology, jak o tom ještě bude řeč.

2. Historický kontext

I kdyby nás o době vzniku *Protreptika* nezpravovalo impressum dochovaného tisku, bylo by možné odvozovat pravděpodobnou dobu jeho napsání poměrně přesně na základě textových indicií. Campanus v básni zmiňuje několik událostí či dobově podmíněných skutečností, které odkazují k historickým souvislostem počátku 17. století a jejichž rozbor podává Martínek ve svém článku. Tím, že Campanus tyto zmínky zařazuje, svou báseň konkretizuje a včleňuje ji do reálných historických kulis (viz kap. 3.2.4.1).

Cílem této kapitoly bude tyto historické kulisy představit a objasnit, jakým způsobem ovlivňují podobu Campanova textu. Z toho důvodu je zřejmé, že nepůjde o široce pojatý výklad o době přelomu 16. a 17. století – tuto práci již vykonali jiní¹⁴ –, nýbrž o osvětlení historických událostí a dobových fenoménů, které jsou relevantní ve vztahu k probírané látce.

¹⁰ *M. Jana Campana Vodňanského Komédie Břetislav*, Praha: Česká akademie, 1915.

¹¹ *Mecenáši Karlovy university* (ed. a překl. K. Hrdina), Praha: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká, 1949; *Mecenáši Karlovy univerzity* (ed. a překl. J. Polišenský a J. Vobrátilová), *AUC-HUCP* 4, sv. 1, 1963.

¹² *Lyra Kampanova: výbor z žalmů a ód mistra Kampana*, Praha: ELK, 1942.

¹³ *Renesanční poesie* (ed. a překl. H. Businská), Praha: Academia, 1975.

¹⁴ Lze odkázat např. na základní příručku *Velké dějiny země koruny české*, konkrétně na jejich VII. svazek (Vorel 2005).

2.1 Národnostně-jazyková a náboženská situace, generální synodus roku 1615

Campanova báseň vzniká v době postupného zostřování národnostních a konfesijních sporů, jež posléze vyústily až ve stavovské povstání a jeho potlačení v bitvě na Bílé hoře roku 1620. Již v roce 1615, rok před napsáním *Protreptika*, se tato napjatá situace projevila na jednání generálního zemského sněmu, který přišel s návrhem nového jazykového zákona, jenž by podmiňoval zastávání úřednických funkcí aktivní znalostí češtiny,¹⁵ čímž se mělo zamezit vzrůstajícímu vlivu cizího (převážně německo-katolického) elementu na veřejné záležitosti a směřování vnitřní politiky státu.

Pro území Čech a Moravy platilo, že rodným jazykem zdejších obyvatel nebyla pouze čeština; v pohraničí a také v sousedních oblastech zemí Koruny české se k ní přidávala ještě němčina, polština a lužická srbština.¹⁶ Panství Bohuslava z Michalovic se nacházelo v severozápadní, německojazyčné části Čech – podle Jana Martínka svědčí založení školy o Bohuslavově snaze předcházet postupnému pronikání německého živlu aktivním vystupováním a šířením národního jazyka.¹⁷ V tom je nutno spatřovat ojedinělost Bohuslavova počínu, časově navíc předcházejícího zmíněnému jednání generálního sněmu – Campanus si všímá Bohuslavovy iniciativní role a oceňuje odvahu a prozřetelnost, s níž se rozhodl po svém čelit obecně rozšířenému problému.¹⁸ Snaha prosadit na svém panství výuku češtiny souvisela také s navazováním vztahů s pražskou univerzitou, jejíž představitelé byli Bohuslavovi v jeho snaze nápomocni (viz níže): působnost pražského univerzitního centra byla ovšem omezena jazykovou hranicí, do oblastí s německojazyčným obyvatelstvem její vliv jinak v zásadě nepronikl: jak dokládá Jan Martínek, vývoj latinského písemnictví (a tedy i školství jako jeho konstitutivního prvku) v českých a německých oblastech byl do značné míry autonomní.¹⁹

Za spory národnostními a jazykovými je ovšem nutno spatřovat primárně boj konfesijní: mezi v Čechách většinovými protestanty, jejichž hlavními baštami byla města a patřila mezi ně i velká část nižší šlechty, a katolíky, kteří měli oporu v habsburském panovnickém dvoře. Po vydání Rudolfova majestátu roku 1609 se zdálo, že dosavadní spory vezmou zasvě uzákoněním náboženské svobody v českých

¹⁵ Vorel 2005: 512. U příležitosti 400. výročí tohoto zákona vyšla v r. 2015 kniha Jiřího Marvana *Jazyk. Jeho český příběh* (Praha: Karolinum), mapující historický vývoj lingvoekologie češtiny a mj. jejích obran.

¹⁶ Viz mapku jazykových hranic, kterou předkládá Vorel 2005: 517.

¹⁷ Martínek 1975: 30–31.

¹⁸ 27–28: *Laude Bohuslaum qua rite vehemus, in istis // Hoc tentare vadum qui prius ausus aquis?*

¹⁹ Martínek 2014: 197–198.

zemích, avšak v praxi stále častěji docházelo k situacím, kdy sebevědomá katolická vrchnost nebrala platnost majestátu v potaz – tato skutečnost výrazně napomohla pozdějšímu turbulentnímu vývoji a vedla nakonec k rozpoutání ozbrojeného konfliktu.²⁰

V daném kontextu je důležité, že pražská Karlova univerzita přináležela k nekatolickému táboru. Její konkurentkou byla v tomto směru jezuitská akademie v Klementinu, založená roku 1562 a roku 1616 povýšená na univerzitu.²¹ Vzájemná rivalita vyústila po porážce protikatolického odboje v převzetí Karlovy univerzity jezuitským řádem roku 1622. Campanus se k nebezpečí hrozícímu od konkurenčních jezuitů vyjadřuje prostřednictvím obrazu „pekelného vlka“ (*Stygius lupus*), jenž ukládá o život božích oveček sdružených v Karlově akademii a nově také v novosedelské škole.²²

Na obecné rovině můžeme tedy konstatovat, že *Protreptikon* vzniká v atmosféře nejistoty, stupňujícího se napětí a strachu z budoucích možných konfliktů – tomu odpovídá i forma a žánrová příslušnost textu (viz kap. 3.1). Kromě již zmíněných obav z jezuitů báseň obsahuje i další, obecnější výrazy vyjadřující nejistotu: je tu kupříkladu řeč přímo o těžkých dobách a budoucích pohromách vlasti.²³ Všechny tyto neblahé předtuchy jsou tu však, ze stanoviska roku 1616, ještě vyvažovány optimismem a vírou v Boží ochranu.

2.2 Pražská univerzita a partikulární školství

Další oblastí, na niž zaměříme svou pozornost, bude předbělohorský systém vzdělávání na partikulárních školách.

Latinské partikulární školy fungovaly jako jakýsi předstupeň univerzitních studií, nabízely úvod do literárního vzdělání a vedly své žáky k osvojení si latinského jazyka do té míry, aby byli schopni pracovat s texty originálních autorů. Autoři, jejichž texty byly touto formou recipovány, tvořili dobově více či méně ustálený kánon (někteří, kteří do něj patřili v epoše středověku, z něj v humanismu vypadli a naopak),²⁴ jenž byl východiskem pro utvoření společně sdíleného „diskurzivního modu“ (viz kap. 4). Absolvent tohoto typu školy ideálně splňoval předpoklady k tomu, aby mohl nastoupit studia na univerzitě a prohloubit své dosavadní vědění. Získal-li

²⁰ Po porážce českého stavovského povstání císař Ferdinand II. majestát náboženské svobody zrušil.

²¹ *Dějiny Univerzity Karlovy 1*: 248.

²² Srov. Martínek 1975: 28.

²³ 38: *Tam grato in dubiis casibus affer opem!* a 74: *Possit ut his patriae damna levare suae.*

²⁴ Srov. Curtius 1998: 267–291.

pak některý z akademických titulů, byl oprávněn zastávat mj. místo učitele na partikulární škole. Tímto způsobem vznikal poměrně úzký vztah mezi sítí partikulárních škol na jedné a pražským univerzitním centrem na druhé straně.²⁵ Rektor univerzity byl ze svého právního statutu hlavním správcem škol a dosazoval na ně za učitele bývalé univerzitní studenty, kteří stále příslušeli k akademické obci.²⁶

Porovnáme-li nyní tato obecná pravidla a konkrétní situaci školy zřízené Bohuslavem z Michalovic, vidíme, že mezi ní a pražskou univerzitou existovaly úzké osobní kontakty. Učitelem zde byl Adam Kaňkovský, absolvent Karlovy akademie,²⁷ o jehož pedagogických i literárních zásluhách se Campanus pochvalně zmiňuje. Vedle Kaňkovského na škole působil též kašperskohorský rodák Tomáš Benedictus a ještě jeden učitel původem ze Slezska, jehož Campanus nejmenuje. Co do velikosti zařazuje angažování tří učitelů Michalovicovu novosedelskou školu mezi dobový průměr – pedagogický sbor tehdy běžně sestával z rektora, jeho kolegy a preceptora.²⁸ Lze předpokládat, že rektorem školy v Novém Sedle byl právě Kaňkovský, neboť ho k tomu opravňoval jeho bakalářský gradus.²⁹

Úzké vazby mezi Michalovicovou školou a Karlovou univerzitou, respektive jejím vysokým představitelem, potvrzuje také stylizace mluvčího-Campana. Text básně implikuje jeho osobní návštěvu Bohuslavova panství, popisy prostředí (o nich viz kap. 3.2.4.1) mají podobu rozpomínání se na vlastní zážitek, stejně jako pasáž o odměňování studentů Bohuslavovou manželkou, paní z Vrtby. Vztah mezi oběma školami, partikulární i vysokou, je podtržen zdůrazněním jejich společného údělu (v. 13–18)

2.3 Mecenát

Hovoříme-li o kulturně-historickém kontextu počátku 17. století, nelze opomenout instituci mecenátu, která je jednou z nejdůležitějších podmínek vzniku básnických děl prakticky po celé období humanismu.³⁰

²⁵ Lucie Storchová pracuje s termíny „učenecká komunita“ či „literární pole“, viz Storchová 2011: 164nn, kde lze najít další informace o uplatnění univerzitních absolventů; o téže problematice pojednává také Martínek 2014, oddíl 2.6.

²⁶ *Dějiny Univerzity Karlovy 1*: 219.

²⁷ Viz *Rukověť humanistického básnictví 3*: 16.

²⁸ *Dějiny Univerzity Karlovy 1*: 224.

²⁹ Martínek 2014: 168.

³⁰ O některých vývojových proměnách fungování mecenátu v průběhu 16. stol. informuje Martínek 2014: 180–187.

Věnování díla mocnému jednotlivci či kolektivu (mezi nejčastější mecenáše patřili šlechtici, bohatí měšťané i celé městské rady, někdy též panovník) bylo projevem vděku a zdůrazněním vztahu mezi básníkem a mecenášem. Důležitým ohledem byla samozřejmě finanční podpora, bez níž by v mnohém případě vznik díla, resp. jeho publikace a prezentace literárnímu publiku nebyla možná; jak podotýká J. Martínek, v době, kdy se knihtisk stal již dominantním prostředkem šíření literárních děl, byla pro humanisty představa opisování rukopisů vlastních básní nepříjemná.³¹ Vytištění exemplářů však musel někdo uhradit, a byl to často právě mecenáš, který svým příspěvkem básníkovi zaručil, že náklady se mu vrátí a neprodělá. U drobnějších příležitostných spisků, mezi něž spadá i *Protreptikon*, nejčastěji hradil tisk sám autor, někdy i s pomocí méně významných patronů (jakými byli v tomto případě Maxmilián Hošťálek a Jan z Kralic, viz níže), přičemž odměna, kterou následně dostal od adresáta hlavní dedikace, mu jeho náklady vynahradila.

Mecenát ovšem neměl pouze tuto podobu finanční podpory vzniku jednotlivého díla. Jeho důležitým projevem bylo budování vzájemného recipročního vztahu mezi mecenášem a umělcem, utužování společenských vazeb a poskytování vzájemných služeb.³² Pro takovýto typ vztahu se zdá být vhodné přijmout označení „patronace“, která se jeví širší než jednorázové financování básnického díla mecenášem. Patronace je založena na třech základních principech – asymetrii, osobním vztahu a reciprocitě.³³ O asymetrii a reciprocitě a o jejich tematizaci v Campanově básni bude řeč v následující kapitole (viz kap. 3.2.4.2), zde se zaměříme na osobní vztahy jednotlivých subjektů tohoto textu.

Ústřední postavou básně je bezpochyby Bohuslav z Michalovic – jeho role pro vznik školy je vyjádřena již umístěním jeho jména na prominentní pozici na titulním listě (podpořená navíc grafickým zdůrazněním), byl zřizovatelem a hlavním patronem novosedelské školy a zhruba polovinu obsahu básně zaujímá chvála jeho osoby a příslušníků jeho rodiny. Kromě standardního označení *patronus* je jeho mecenášská role tematizována také např. dvojverším 35–36,³⁴ které též implikuje delší vztah mezi Campanem a Bohuslavem.

³¹ Martínek 2014: 180.

³² Mezi tyto služby patřilo (z mecenášovy strany) např. financování soukromých škol, dosazování na úřednická místa, obhajoba v soudní při apod. Srov. Storchová 2011: 125n.

³³ *Brill's Encyclopaedia of Neo-Latin World, vol. 2. Micropaedia*, 1124.

³⁴ *Ipse ego, munificae propius cui gratia dextrae // Nota, premi meriti me gravitate queror.*

O Bohuslavovi z Michalovic je známo, že byl příznivcem literatury a vzdělání obecně, o čemž svědčí celá řada pochvalných zmínek v dílech českých humanistů – jako o patronu Múz o něm nepíše jen Campanus, ale i Pavel Ješín (ve spise *Parentatio*), Václav Clemens (*Soteiron*, 1617) a další.³⁵ Podpora školství, již Bohuslav prokázal svým zakladatelským činem na Novém Sedle, mu ležela na srdci i ve vztahu k vlastním synům – všem třem zajistil důkladné vzdělání v humanistických disciplínách. Nejdále to z tohoto pohledu „dotáhl“ jeho nejstarší syn a „ozdoba rodu“ (*honos gentis*) Smil. Jeho vychovatelem byl právě Pavel Ješín, pod jehož vedením studoval nejprve na německých (Lipsko, Wittenberg, Rostock, Jena ad.) a později i na jiných západoevropských univerzitách (Padova, Leyden, Orleans). Za zmínku určitě stojí, že už ve svých dvanácti letech Smil pronesl v Karolinu latinsky vlastní přednášku o neutěšeném stavu pražské Akademie, o níž se pochvalně vyjadřují i takové osobnosti jako univerzitní mistr Campanus či „poeta laureatus“ Jiří Carolides a s ním mu jistě vydatně pomáhal i preceptor Ješín.³⁶

Ani Smilovi bratři však nebyli ve své výchově zanedbáni, a tak mohli oba – jak starší Rudolf, tak mladší Mořic přispět do zmíněného sborníku *Soteiron*, jež k Bohuslavovým narozeninám uspořádal Václav Clemens.³⁷

Styky mezi Campanem a Bohuslavovou rodinou byly tedy, jak vidno, dlouhodobější. Campanus při nich vystupoval především jako představitel Karlovy univerzity: pro tohoto univerzitního mistra a později správce Akademie je typická oddanost, s níž sháněl pro Karlovo učení prostředky a vlivné kontakty. Spíše než o vztahu mezi mecenášem a básníkem, jenž žádá prostředky sám pro sebe, lze v tomto případě mluvit o vztahu mezi mecenášem a zástupcem univerzitního kolektivu.³⁸

Tato dlouhodobá podpora byla Bohuslavovi oplacena: Karlova akademie zajistila působení Tomáše Kaňkovského, svého absolventa, ve funkci rektora novosedelské školy (srov. kap. 2. 2) – a dá se předpokládat, že Kaňkovský byl dosazen z vůle, nebo alespoň s vědomím Campana, snad jím byl na Bohuslavovu žádost přímo doporučen. Důležitou, a zdaleka ne pouze symbolickou roli sehrála jistě i Campanova osobní návštěva a prohlídka nové školy; celkově shrnuto: za to, že Bohuslav

³⁵ *Rukověť humanistického básnictví* 3: 325–326.

³⁶ *Ibid.*: 327.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Je třeba přihlídnout i ke stavovské příslušnosti obou mužů, Bohuslav byl šlechtic, Campanus s ním jednal z důstojného postavení svého úřadu.

poskytoval Karlově univerzitě dobrodiní, Campanus na oplátku pomohl Bohuslavovi se zřízením a administrací nové školy a oslavil ji k tomu účelu složenou básní.

Slovem *patroni* Campanus označuje také členy žatecké městské rady Maximiliána Hošťálka a Jana z Kralic. Hošťálek, který byl v době vzniku *Protreptika* žateckým primátorem, byl vyhlášený pro svou vzdělanost a podporu literátů, o čemž svědčí množství jemu adresovaných věnování v humanistických spisech. V podstatě stejná charakteristika se váže i k jeho švagrovi Janu z Kralic, zvanému Eliščin.³⁹ Oba dva podnítli Campana k sepsání *Protreptika*, a přestože o jejich zásluhách básně šířeji nepojednává, existuje důvodný předpoklad, že oba finančně přispěli na jeho vydání.

3. Žánrové zařazení, formální, rétorická a motivická struktura

3. 1 Žánrové zařazení

Žánrové zařazení díla představuje stěžejní úkon v přístupu k literárnímu textu a jeho interpretaci, v literární teorii se v této souvislosti hovoří o *recepčním pojetí* literárního žánru. Zvláště v situaci, kdy přistupujeme k literárnímu dílu staršího vývojového období, jehož zákonitosti nám už nemusí být v celé své komplexnosti známé, může literární žánr posloužit jako jistý „klíč pro četbu textu – jako pravidla, jimiž se čtenář řídí, aby textu náležitě porozuměl, suma informací, kterými musí být vybaven“.⁴⁰ Nahlížení literárního textu staršího vývojového období z hlediska jeho žánrové příslušnosti s sebou však přináší i určitá rizika: především je potřeba se vyvarovat některých nepřesností, plynoucích z anachronistického přístupu k látce a necitlivého či nepoučeného nazírání na starší literaturu příliš současnými očima. Na toto úskalí upozorňuje řada literárních historiků,⁴¹ z jejichž výkladu vyplývá prosté ponaučení, že v proměnlivém systému žánrů je nutné se pohybovat s obezřetností a co možná nejpečlivěji zohledňovat literární zvyklosti doby vzniku zkoumaného textu. V mnoha případech totiž nelze napříč věky klást rovnítko ani mezi dvěma zdánlivě totožnými pojmy, a deklarovaná žánrová příbuznost dvou textů ještě nezaručuje jejich skutečně shodný charakter.

Dále je třeba si uvědomit, že vedle zmíněného aspektu recepčního se literární žánr výrazně uplatňuje i na pólu produkčním. Pavel Šidák žánr ve své obsáhlé definici

³⁹ *Rukověť humanistického básnictví 2*: 101; 351.

⁴⁰ Šidák 2013: 33.

⁴¹ Mezi jinými např. Petrů 1984 či Kolár 1999: 9–16.

označuje mj. jako „souhrn recepčně-genetických vztahů“, který se týká „vzniku i vnímání textu – tedy celé oblasti života literárního díla“.⁴² Lze se celkem oprávněně domnívat, že v literárním období jako je humanismus, jež (jak jsme si už částečně ukázali a ještě ukážeme dále) vykazuje i v jiných ohledech známky formalizovanosti, je i literární žánr platnou a do značné míry určující kategorií literární produkce.

Campanova báseň problematiku svého žánrového zařazení usnadňuje tím, že sama sebe označuje řeckým slovem *Προτρεπτικόν*.⁴³ Chceme-li se něco dozvědět o tomto v našem prostředí nepřiliš rozšířeném literárním žánru, nabízí se možnost nahlédnout do poetiky *Poetices libri septem* humanisty Julia Caesara Scaligera (1548–1609), která vyšla poprvé posmrtně v roce 1561 a díky své oblíbenosti se dočkala v krátké době několika reedic, přičemž vydání z roku 1607 bylo přehlédnuto a opraveno.⁴⁴ Takovýto postup má svou oprávněnost v tom, že Scaligerovu poetiku mohl znát – a pravděpodobně skutečně znal – sám Campanus, takže díky ní lze poměrně přesně rekonstruovat dobové pojetí daného žánru.

Scaliger definuje⁴⁵ *προτρεπτικόν* jako žánr s funkcí apelativní, vybízecí (*genus adhortativum*), který spolu s dalšími drobnými žánry může obsahovat tu chválu, tu výtky (*omnibus autem his tum laus, tum vituperatio adiuncate sunt*). Jeho vybízecí funkce nacházela uplatnění zejména v dobách válečných, kdy se texty tohoto typu uváděli vojevůdci i celá vojska do bojové pohotovosti (*conflato autem bello, protrepticis carminibus locus est / quo vel Imperator, vel universus exercitus ad victoriam excitetur*). Scaligerův návod, jak složit správné *προτρεπτικόν* (neboť jeho výklad je preskriptivní), zmiňuje též možnost vyjádřit vděk ochránci (*votis quoque claudere poteris, cum appellatione numinum, quorum in tutela gens est*).

Se znalostí této Scaligerovy definice se nyní pokusme o vlastní vymezení daného žánru: jde o básnický útvar, spadající do kategorie krátkých, příležitostných spisů, jehož zaměření může být poměrně široké, zásadním rysem je ovšem ona nabádavost, spojená nejspíš s určitým nebezpečím – odpor tomuto nebezpečí vzbuzuje chválu (chválí se např. ochránce či jiní aktivní jedinci), nebo naopak vede k výtkám, namířeným proti liknavosti či přímo proti nepříteli.

⁴² Ibid.: 66.

⁴³ Jde vlastně o adjektivum v neutru odvozené od řeckého slovesa *προτρέπειν* s významem pobízet, pobouzet, ale i donucovat; ve spojení *προτρεπτικοί λόγοι*, povzbuzovací řeč, se s ním setkáme už u Isokrata.

⁴⁴ Zde se pracuje s vydáním z roku 1561, které je v digitalizované podobě přístupné na adrese <http://books.google.cz/books?id=mmRLAAAACAAJ&pg=PT16&dq=poetices+libri+septem&hl=cs&sa=X&ei=U9QGVP3zCOK57Aagz4CwCA&ved=0CCkQ6AEwAQ#v=onepage&q=poetices%20libri%20septem&f=false>. [cit. 15. 11. 14]

⁴⁵ Scaliger 1561: 157n.

Tuto definici Campanova báseň poměrně přesně naplňuje díky své rétorické stylizaci, založené na specifických jazykových prostředcích s funkcí vybízení (adhortativní konjunktivy, apostrofy aj.), jak ještě vyjde najevo v jednom z následujících oddílů (3.2.3).

Dostáváme se k problematice zařazení *Protrepitika* mezi tzv. příležitostné básnické žánry. Přehled některých z těchto „drobných“ žánrů, které se objevovaly v literárním prostředí českých zemí v době humanismu, podává ve svém článku Jan Martínek.⁴⁶ Mezi nejrozšířenější patří *epithalamia* (gratulace ke sňatkům), *epicedia* (kondolenční básně), *genethliaca* (básně oslavující narození), *propemptika* (básně „na cestu“) či *carmina gratulatoria* (gratulace k získání univerzitního gradu, veřejného postavení apod.) – z uvedeného výčtu je patrné, že příležitostné básně byly skládány zejména u příležitosti významných životních událostí. Vymezení příležitostného básnictví bývá ovšem i širší. Někdy se uvádí, že množina příležitostí, které vedly básníky ke skládání veršů, je v podstatě nevyčerpatelná – bylo to pak spíše hlavně samotné básnické zpracování, co vtisklo takové události punc výjimečnosti a neopakovatelnosti.⁴⁷ Toto básnické posvěcení určité události nachází svůj smysl ve vztahu básníka k ostatním členům učené komunity, kteří si tímto způsobem projevují vzájemnou náklonnost a budují společnou identitu na základě sdílených hodnot. Specificky se pak uplatňuje ve vztahu básníka k mecenáši, kde slouží jako protihodnota za prokázané dobrodiní (viz kap. 3.2.4.2).

Zmíněným žánrům příležitostné poezie bývá vytýkána jejich mnohdy přílišná ustálenost, formalizovanost a rigidnost. Je to dáno dvěma faktory: za prvé, příležitostné básně (alespoň ty, které se týkají klíčových životních událostí) jsou vymezeny úzkou škálou možných námětů; za druhé jsou pak svázány rétorickými poučkami – omezena jsou jak samotná témata, tak básnické zpracování děl.⁴⁸ Objevily se i názory, navrhuující chápat latinskou příležitostnou poezii jako básnický protějšek různých příležitostných řečí, slavnostních projevů apod., skládaných s pomocí rétorických návodů, příruček, florilegií a rejstříků vhodných obrátů.⁴⁹

Tyto výtky pramení mj. i z nepochopení imanentního literárněhistorického vývoje: opět musíme zdůraznit nutnost číst jakoukoli humanistickou báseň očima jejích současníků – je zřejmé, že aplikujeme-li na text přináležející do oblasti

⁴⁶ Martínek 2014: 77–90.

⁴⁷ *Brill's Encyklopaedia of Neo-Latin World, vol. 2. Micropaedia*, 1144.

⁴⁸ *Ibid.*: 1144n.

⁴⁹ *Ibid.*: 1143.

příležitostné poezie literární kritéria jako jsou modernost, inovace či originalita, budeme leckdy zklamáni, neboť tento druh literatury dané požadavky z dnešního pohledu nespĺňuje. V dobovém literárním provozu mělo ovšem to, co se z naší dějinné perspektivy jeví jako antikvované – formalizovanost, státnost, vzorovost – svou váhu a funkci. Obecné společensko-kulturní tendence epochy humanismu byly jiné, než jsou ty naše, oproti dnešním maximálním nárokům na hledání nových cest se tehdejší kultura v jistém smyslu nostalgicky ohlížela za velkými vzory minulosti a snažila se jimi, jak ještě uvidíme, inspirovat.⁵⁰

Pozitivně naopak bývá hodnocen přínos příležitostné poezie jako typu historického pramene, neboť často poskytuje detailní informace o konkrétních lidech či událostech, jež se jinde nedochovaly. Z tohoto hlediska přistupuje i Jan Martínek ke Campanovu *Protreptiku*, když je označuje přímo jako „pramen k dějinám předbělohorského školství“ a z jeho textu buď vyvozuje dosud neznámé historické skutečnosti, či potvrzuje informace již známé a obsažené v *Rukověti humanistického básnictví*.⁵¹ Podobným způsobem klade důraz na historickou autenticitu humanistických básnických textů i Dana Martínková ve své práci o básnických popisech měst.⁵²

Ke konci tohoto krátkého exkurzu se opět dostáváme k myšlence vyjádřené na jeho počátku. Literární žánr jako recepční kategorie předpokládá určitou znalost pravidel dané žánrové formy, a to s ohledem na jejich dobové, nikoli moderní chápání. Znalost konkrétního žánru může bezesporu usnadnit čtení *Protreptika* a lze díky ní snáze pochopit, proč jsou určité motivy či rétorické postupy do díla zařazeny a jakou funkci zde plní, a stejnému účelu poslouží i krátké představení příležitostné poezie.

3. 2 Formální a motivická struktura

Literární produkce námi sledovaného období vykazuje známky značné formalizovanosti – L. Storchová v této souvislosti hovoří o „formalizovaném

⁵⁰ Srov. též pojednání J. Mukařovského o estetické hodnotě, v němž se zdůrazňuje, že existují díla, mezi něž patří i příležitostné básnictví, která si nečiní nárok na trvalou hodnotu, ale jsou orientována spíše na aktuální situaci a jsou „tematicky závislá na znalosti některých okolností, známých jen jisté době“. U těchto děl se předpokládá synkreze funkcí, z nichž ta estetická zdaleka nemusí být dominantní (Mukařovský 1966: 41).

⁵¹ Martínek 1975: 19.

⁵² Martínková, D.: *Literární druh veršovaných popisů měst v naší latinské humanistické literatuře*, Praha: Národní muzeum, 2012.

diskurzivním modu“–, ⁵³ ustálenosti, ba dokonce normativnosti. Lze za tím spatřovat několik příčin; jednou z nejzávažnějších je reflexe antické literární tradice, která byla latinsky píšícím humanistům zprostředkována školskými institucemi. Systém latinského školství, po celý středověk založený na principech výuky sedmi svobodných umění, zajišťoval z generace na generaci znalost v zásadě ustáleného korpusu latinských textů a hrál svoji významnou roli při utváření kánonu čtených a nadále recipovaných autorů.⁵⁴ Znalost těchto textů a autorů tak vede k tomu, že humanisté společně „sdílejí citáty, stavební kameny a formální pravidla a mechanismy pro jejich seskupování do širších řečových útvarů, osvojené v procesu výuky“.⁵⁵ Jedná se tedy nejen o pouhou znalost textů, nýbrž i o reflexi jejich formálních postupů a následnou snahu o jejich napodobení. K obojímu samozřejmě přistupuje též teoretická průprava v oblasti praktické rétoriky – humanisté mohou čerpat z dlouhé tradice uvažování o rétorických a stylistických postupech, nabízí se jim k užití celý arzenál propracovaných rétorických figur a tropů.

Pojetí umělecké nápodoby antických vzorů (*imitatio*) bude věnována samostatná kapitola, na tomto místě se zaměříme právě na formální postupy, kterých Campanus ve svém díle užívá, na kompoziční rozdělení spisu a na jeho značnou rétorizaci. Ve zvláštních oddílech se pak budeme věnovat některým opakujícím se motivům, jež lze v *Protreptiku* nalézt, jako je například motiv daru či motiv líbezného místa, který zde funguje jako literární topos.

3. 2. 1 Kompozice

Tisk *Protreptika* sestává ze tří vzájemně oddělených částí: titulu básně s věnováním Bohuslavu z Michalovic, dedikace Janu z Kralic a Maxmiliánu Hošťálkovi s dvanácti úvodními verši, jež objasňují důvody vzniku díla, a samotné básně v rozsahu 74 elegických distich, tj. celkem 148 veršů.

Tematická osnova básně je tvořena autonomními částmi, které na sebe plynule navazují: od oslavy Boha jako nejvyššího stvořitele se přechází k mecenáši, dále k jeho ženě, následně k jejich dětem, k popisu krás mecenášova panství a nakonec ke chvále učitelů novosedelské školy, aby se básník v samotném závěru opět obrátil k Bohu. Tento fakt zde zdůrazňujeme proto, že zejména poslední oddíl, věnovaný oslavě

⁵³ Storchová 2011 passim.

⁵⁴ O pozvolných proměnách tohoto kánonu „dobrých autorů“ a kolísavé úrovni osvojování si latinské literární tradice v průběhu středověku viz Curtius 1998: 47–72.

⁵⁵ Storchová 2011: 37.

učitelů partikulární školy, se nám jeví jako tematicky poněkud heterogenní, srovnáme-li je s ostatními. Jako by zde, ke konci své básně Campanus na malém prostoru chtěl zmínit příliš mnoho poznatků, které se nehodily do žádné z částí předešlých. Připouštíme, že se může jednat o pouhý subjektivní čtenářský pocit, na druhou stranu je patrné, že formální náznaky výpovědní soudržnosti jednotlivých veršů (anafory, vztažná zájmena atd.) se právě v této části vyskytují v míře nejmenší. Tvrzení o tom, že závěrečný oddíl má v celku kompozice básně specifické postavení, nahrává i jeho rozsah: zatímco jednotlivé předcházející oddíly jsou přibližně stejně dlouhé (18, 22, 20, 20, 28 veršů), část závěrečnou tvoří 40 veršů.

Výrazným kompozičním předělem, který člení skladbu do tematicky ucelených částí, je refrén *Plaude beata novo, Neudorfia Musa, Lyceo, / Atque poli dominum laude sub astra vehe* a jeho varianty.⁵⁶ Jak ve svém článku ukazuje již Martínek, tvoří variace syntaktického předmětu slovesa *vehere* v refrénu vlastně osnovu spisu, neboť anticipují, jaké téma bude v následující části předmětem zájmu. Tento refrén současně stojí v samotném úvodu celé básně, jeho varianta ji pak uzavírá.⁵⁷

3. 2. 2 Figury a tropy

Na úvod tohoto rozboru nutno podotknout, že se v dokladech jednotlivých postupů omezíme pouze na některé příklady; cílem není ani tak jejich vyčerpávající výčet, jako spíše nastínění jejich bohatosti a rozmanitosti.

Campanus ve svém díle užívá jak figur založených na grafické či zvukové formě slov a jejich postavení ve verši, tak tropů operujících se sémantikou slov a jejich posuny. V některých případech dochází též ke kombinaci obou těchto hledisek. Tak je tomu zejména v předmluvě, kde se na poměrně malém prostoru objevují hned tři slovní hříčky (*lumina/columina*, *numina/nomina*, *carmina/crimina*), zohledňující formální podobnost slov a jejich významovou rozdílnost, či dokonce možný protiklad, jak je tomu v posledně jmenovaném příkladě.⁵⁸

S těmito hříčkami souvisí také *figura etymologica*, jež operuje se společným slovním základem jednotlivých výrazů, a vytváří tak mezi nimi významové spojení

⁵⁶ Storchová 2011: 121 uvádí, že spojení *sub astra vehere* bylo v humanistické tvorbě velice frekventované a souviselo se strategiemi získávání mecenátu (viz kap. 2. 3).

⁵⁷ Martínek 1975: 22.

⁵⁸ Další příklady téhož postupu lze nalézt ve v. 3 (*fautor/autor*), 17 (*lusa/laesa*), 129 (*studium/stadium*) či 148 (*ludus/lusus*).

v rámci určitého úseku – viz dvojverší 37–38,⁵⁹ jehož významovou osu tvoří etymologicky příbuzná slova *gratis–grata–grato*, nebo verš 32 *Exulet a patria patria lingua sua*, jenž je budován na principu *paronomázie*, tj. sousedství slov odvozených z jednoho kořene (v tomto konkrétním případě adjektivum *patrius* jako by už samo ospravedlňovalo nároky mateřského jazyka ve vlasti).

Jednou z nejfrekventovanějších figur je *anafora*. Jedná se o opakování určitého výrazu v iniciální pozici verše, které má mj. emfatickou funkci; tak se ve verších 3–8 opakuje výraz *ille* (s morfologickou variantou genitivu ve verši 5), mající zdůraznit boží zásluhu na spokojenosti školy, či ve verších 83–95 příslovce *hic* (s jednou drobnou odchylkou), které je navíc kombinované s výrazem *sic*, což jen podtrhuje záměrnost formální hry. I opakování tohoto příslovce má svou významovou funkci: neustále obrací pozornost k popisovanému místu, jež v dané pasáži hraje ústřední roli (viz kap. 3.2.4.1). Toto jsou příklady pouze dvou nejrozsáhlejších anafor, množství subtilnějších repeticií je rozmístěno v celém textu.

Dalším poměrně rozšířeným formálním postupem je *chiasmus* a s ním spojená významová *paralelnost*, či naopak *antiteze*. Tak např. verš 11 je rozdělen na dvě části, jejichž předěl tvoří chlasticky položené výrazy *sua sacra x sacra altera*,⁶⁰ jimž na rovině významu odpovídá protiklad mezi křesťanstvím a pohanským náboženstvím. Velice zajímavý je verš 86 (*spectat flores Flora legitque*): jeho rozložení sice neodpovídá klasicky chlastickému schématu ABBA, neboť výrazy *flores* (acc.) a *Flora* (nom.) nejsou naprosto paralelní, zato však v sobě ukrývá ještě minimálně jednu rovinu jazykové hry, a to figuru etymologickou (*flos* → *Flora*).

Rysy chiasmu, ne však ve smyslu čistě formálního sousedství slov, nýbrž spíše v rovině sémantické, vykazují též dvojverší 39–40 (*Quique novi ludi tot alit patronus alumnos // Ambrosia, facito, coelite possit ali!*) a 105–106 (*Ut nova sint, dici et possint, quae nascitur illic // Arx nova de veteri, pro veterique, facit*): první z nich je postaveno na významové paralele, která je vyjádřena proti sobě postavenými tvary aktivního a pasivního infinitivu, druhé je jako celek naplněno výrazným pnutím mezi představou starého (*vetus*) a nového (*novus*). V obou případech jde však o poněkud extenzivní chápání chiasmu jakožto dvou proti sobě postavených jednotek, jež se v určitém bodě stýkají, a lze si při jejich rozboru vystačit i s pouhými pojmy paralela a antiteze.

⁵⁹ *Omnia qui gratis donas, DEUS optime, gratam // Tam grato in dubiis casibus offer opem!*

⁶⁰ Přestože se v práci nezaobíráme rozбором metra, jsme si vědomi toho, že přerývka v tomto i v ostatních verších je tvořena i jejich metrickou strukturou.

Prostá antiteze, chápaná jako výrazný protiklad dvou složek, se projevuje např. ve verších 96 a 98,⁶¹ kde jsou proti sobě postaveny výrazy (a s nimi spojené představy) *ver placidum* a *acris hyems*.

Další jev, s nímž se lze v básni setkat, je hlásková instrumentace verše. Hromadění stejných zvuků, nejčastěji v podobě *aliterace*, je dobře pozorovatelné např. ve verši 4 předmluvy *Sumite: sumendi causa, nec una, subest*. Vědomá básníková manýra je v tomto případě podepřena ještě veršem 10 *Vobis sumendi causa vel una sat est*, který je krom důrazu na tutéž hlásku verši 4 paralelní též v zásadě totožnou větou strukturou a slovosledem. Další aliteraci nacházíme ve verši 11 *Quippe Deus sua sacra, sed et, sacra altera, Musas* nebo 140 *Pavit et ipse suas saepe Senator oves*.

Zvláštní případ formální hry se zvukovou podobou slova lze podle našeho názoru spatřit ve verši 65, kde se o nejstarším synu Bohuslava z Michalovic praví *Smilus amor Clius*, tedy že je miláčkem Múzy Kleió. Topika Múz, která se v *Protreptiku* silně uplatňuje, je v humanistickém básnictví značně rozšířená;⁶² jejich přízeň a láska se měla stát hlavním cílem a odměnou učenců, přičemž pojetí této lásky mohlo být provázeno dokonce milostnými konotacemi, jak na případu Ostraciových orací o významu gramatiky z roku 1574 ukazuje L. Storchová.⁶³ Motivaci zařazení jména *Clius* na tomto místě lze ovšem spatřovat také ve snaze o efektní spojení slov se stejnou koncovkou – *homoioteleuton*.

V textu básně je možno nalézt ještě celou řadu dalších rétorických figur a ozdob, znovu však připomínáme, že nejde o jejich vyčerpávající výčet a rozbor, neboť tato práce nemá být primárně popisná. Jejím záměru, tj. nastínění Campanovy obeznámenosti s latinskou rétoricko-básnickou tradicí a demonstraci jeho zběhlosti v básnickém umění postačí, když uvedeme pouze některé z mnoha dokladů: namátkou např. *asyndeton* ve v. 65–66⁶⁴ či množství veršových *hyperbat* rozesetých po celé básni.

Pokud jde o tropy, největší zastoupení mají v básni *metafora*, *metonymie* či *personifikace*. Bližší pozornost si zaslouhuje především metaforické zapojení obrazů spojených s vodou a jejím prouděním.

⁶¹ *Cum Majo placidi tempora veris eunt // Nam cantus avium tunc stitit acris hyems.*

⁶² Nejinak tomu bylo po celý středověk, o tom více Curtius 1998: 248–266.

⁶³ Storchová 201: 202–203.

⁶⁴ *Smilus amor Clius, patriae spes altera, matris // Effigies, patris gloria, cura DEI.*

První skupina takových obrazů slouží ke ztvárnění časoprostorových okolností. Verše 27–28 hovoří o Bohuslavově odvaze pustit se do dosud nevidaného podniku (založení školy) za nejistých, ba nebezpečných okolností (před přijetím jazykového zákona). Campanus k tomu využívá obrazu brodu v rozbouřených vodách (*istae aquae*, doslova v takových, tak nejistých). Naopak Bohuslavovo panství je pojato jako prostor klidný, idylický (viz kap. 3.2.4.1), jako místo, kde již nic nebouří, a kde se vše těší z vydobytého míru – tomu odpovídají obrazy chladivých pramenů, které poskytují příjemný oddech, a vody, která pomalu protéká (*unda perluit*) mírnou krajinou: dravost a nebezpečí je vystřídáno klidem a mírem, v němž se daří Múzám.⁶⁵ Šlo by namítnout, že výskyt chladivých pramenů a řeky (Bílina) v básni je dán prostě jejich skutečným výskytem na Bohuslavově panství – to je jistě pravda, ovšem způsob, jakým jsou do básně zakomponovány, vytváří na základě zmíněné antitetičnosti další významovou rovinu (což ovšem neplatí pro zmínku o jezeře, tam jde o prosté konstatování faktu, zaměřené spíše mimo text, eventuálně k tématu daru, viz kap. 3.2.4.2).

Tyto metaforické obrazy vnějších okolností nejsou jedinými, v nichž Campanus užívá výrazů sémanticky spjatých s vodou a jejím prouděním. Dále je např. Bůh označen jako *fons boni omnis* (pramen všeho dobra), paní z Vrtby vyniká *fluminibus eloquii* (proudem výřečnosti) a nelze opomenout ani adjektivum *Stygius*, odvozené od názvu podsvětní řeky, jímž Campanus častuje jezuitské „vlky“ – byť jde v tomto případě hlavně o ustálené epiteton s výrazem „pekelný, „podsvětní“.

3. 2. 3 Rétorizace

Pojmem rétorizace míníme obecnou tendenci *Protreptika* působit jako text umělecký, a naplňovat tak svou funkci estetickou, a zároveň být textem apelativním, neboť cílem básně je vybízet čtenáře k obdivu mecenášových zásluh.⁶⁶ Obě tyto stěžejní literární funkce jsou přímo v textu vyjádřeny konkrétními jazykovými prostředky. Rozboru uměleckých prostředků byl věnován předcházející oddíl, nyní obraťme pozornost na způsob, jakým se báseň snaží působit na čtenáře.

⁶⁵ V podobném duchu by se dala interpretovat i neklidná situace kolem Karlovy Univerzity, kterou Campanus označuje slovem *procellae* (bouře). I bouři máme, krom hromobití a blesků, spojenou s provazci vody bičujícími zemi, a tím i s výrazným nebezpečím.

⁶⁶ Estetická neboli poetická funkce, tak jak ji ve svých studiích sebraných v knize *Poetická funkce* představil R. Jakobson (Jakobson 1995) či později J. Mukařovský (Mukařovský 1948 a 1966), se v uměleckém textu prosazuje jako stěžejní, nikoli však jediná; vedle ní může text plnit funkci apelativní, didaktickou apod. Viz též pozn. 50.

Jak bylo řečeno, v básni se výrazně projevuje tendence apelativní. Jejými výrazovými prostředky jsou tu především *apostrofa* a morfologické tvary imperativu: autor se přímo obrací postupně na patrony (*celebres virtute patroni*), na svou Múzu (*Neudorfia Musa*), na Boha (*Deus optime*) a na jednoho z učitelů (*Thoma Benedicte*), a žádá je o pozornost (*sumite/nec contemnite*), o básnickou inspiraci své chvály (*sub astra vehe/laude/plaude*),⁶⁷ o ochranu či pomoc (*affer opem/facito*) a o svědomitost (*ito per exemplum/nobilitare*); nepřímo se pak obrací na jakýsi obecný kolektiv, za jehož součást se sám považuje, a vybízí ho formou exhortativního konjunktivu (*colamus ingenia*), aby se staral o vzdělanost a umění. To vše je doplněno několika optativy (*velit* ve v. 60, *vigeat* v. 79, *eat* v. 80, *valeant* v. 97, *faxit* v. 108, *ignoscat* v. 113, *adsit* v. 128, *sit* v. 129), vyjadřujícími básnickovo přání všeobecného prospěchu mecenáši, jeho dílu a všem, kdo se na něm podílejí.⁶⁸

Z uvedených příkladů je patrné, že se jedná o skladbu řečnický velice sofistickou, neboť je oslavou skutků již vykonaných (ty jsou pojímány jako forma daru, o tom více níže), ale zároveň v ní lze nalézt množství výzev a přání směřovaných do budoucna, vyjadřujících naději v budoucí rozkvět.

Báseň má podobu řečového pásma lyrického mluvčího, jež je stylizováno jako proud řeči inspirovaný básnickou Múzou. Z tohoto základního rozvrhu poměrně zřetelně vystupují tři krátké pasáže, jež jsou předkládány jako přímá řeč, uvozená explicitně slovesem *dicendi*. Tak se ve verši 112 ozývá hlas Apollónův (v pozměněném slovosledu by úsek zněl: *Apollo dixit: sunt vates, veritus dicere, erunt*), ve verších 131–134 promlouvá mládež (*nec pubes dicet*). Stejně je tomu ve verších následujících od v. 135 (*sed [pubes] dicet*), na tomto místě je však vinou absence grafického vyznačení přímé řeči nesnadné určit, zda je celá pasáž až do závěrečného refrénu přímou řečí, resp. kde klást hranici mezi pásmem lyrického mluvčího a přímou řečí. (V tomto případě je situace znesnadněna i tím, že názory, které jsou ještě určité zahrnuté v přímé řeči, jsou veskrze pozitivní a souzní s celkovým laděním básně.)

Je-li řeč o rétorizaci a řečnických postupech obecně, je třeba zmínit ještě jednu tendenci, která prostupuje celým Campanovým textem – skromnost. Autorská poloha skromnosti, vědomí vlastní nedokonalosti a nevelkých zásluh může být jako literární topos (*locus modestiae, captatio benevolentiae*) opět sledována daleko do

⁶⁷ Zde je možno si povšimnout – jistě ne náhodné – variace výrazů *laude/plaude*, v posledním dvojverší pak *claude* – jde o další potvrzení záliby ve formálních hříčkách.

⁶⁸ Snad s výjimkou *ignoscat*, jež má funkci jinou.

historie.⁶⁹ Jedná se o formu autorské stylizace, která se projevuje na různých rovinách textu – ať už vypravěčskou formou 1. osoby plurálu, explicitními lexikálními „obhajobami“ či častým citováním autorit, to zejména u křesťanských autorů. V textu *Protreptika* je tato tendence asi nejlépe zřetelná na dvou následujících příkladech.

První z nich je úvodních dvanáct veršů připojených k věnování žateckým měšťanům Janu z Kralic a Maxmiliánu Hošťálkovi – tyto verše jsou vlastně apologií vzniku díla, brání jeho smysluplnost a veškerou zásluhu o něj připisují nikoli autorovi, nýbrž patronům, díky nimž a pro něž je co oslavovat. Čím více autor umenší svůj vlastní význam, tím silněji dá vyniknout osobnostem patronů.

Druhým příkladem (hledané) skromnosti je chápání literárního výtvaru jako daru (*munus*), který je věnován patronovi coby projev díky za jeho zásluhy. Lucie Storchová ve své knize píše, že „pokud jde o reprezentace vztahu mezi mecenášem a klienty-básníky, básníci komunikaci interpretovali jako reciproční výměnu, při níž se básně („papírové dary“) směňují za výhody či dary materiální“,⁷⁰ a podotýká, že se jedná o „rovnocennou reciproční výměnu, což naznačuje i výraz dávat ‚*ut pari par*‘“.⁷¹ Domníváme se, že v Campanově *Protreptiku* toto chápání literárního výtvaru jako něčeho rovnocenného zásluhám mecenáše nalézt nelze – vedou nás k tomu konkrétní textové indicie, které podrobněji rozebereme níže – a připisujeme to právě autorské strategii skromnosti.

3. 2. 4 Motivy a topoi

Vedle formálních přejímek a práce s citáty z jiných autorů je možné v latinské humanistické poezii pozorovat také přejímání tematických prvků a motivů. Pojem motiv zde budeme chápat ve shodě s moderním literárněvědným bádáním, jak jej zachycuje např. Nünningův *Lexikon teorie literatury a kultury*, který poskytuje tuto definici motivu: „v nejširším slova smyslu plnovýznamová jednotka, která vytváří strukturu uvnitř celku textu. V užším smyslu se jedná o tematickou konstelaci, kterou určuje kulturní tradice a která je pevně daná“.⁷² Právě zakotvenost v kulturní tradici a relativní⁷³ stálost a neměnnost je důležitá pro vnímání motivu, které předkládá ve své

⁶⁹ Některé příklady uvádí Curtius 1998: 95–98.

⁷⁰ Storchová 2011: 126

⁷¹ Ibid.

⁷² Nünning 2006: 530.

⁷³ Záměrně užíváme slova „relativní“, neboť na jednu stranu i motivy podléhají jistým modifikacím v literárním vývoji, na druhou stranu je však jejich ustálenost důležitým rysem, díky němuž je možno jednotlivé motivy identifikovat.

Evropské literatuře a latinském středověku Ernst Robert Curtius. Jak uvidíme, má takovéto chápání motivu své opodstatnění i při analýze Campanovy básně.

Zároveň je třeba vymezit vztah mezi pojmem motiv a jemu velmi blízkým (a mnohdy s ním ztotožňovaným) pojmem topos. Topos chápeme jako jednotku vyššího stupně, než je motiv, tedy jednotku, jež je jednotlivými motivy utvářena.

V centru našeho zájmu budou dvě nejvýraznější topoi *Protreptika* – líbezné místo a dar.

3.2.4.1 *Locus amoenus* – místo líbezné

Jak jsme poukázali v pojednání o kompozici básně, text *Protreptika* je rozdělen do pěti tematických celků. Čtvrtý z nich, vymezený verši 81–108, pojednává o *geniu loci*, tedy o kouzlu krajiny Michalovicova panství. Tato část vykazuje známky literárního topos, které bývá označováno jako *locus amoenus*.

Jedná se o „krásný, stinný výsek přírody. Jeho minimální výprava se skládá z jednoho nebo více stromů, louky a pramene nebo potůčku. K tomu může přibýt zpěv ptáků a květiny“.⁷⁴ Jiří Šubrt ve svém referátu proneseném na symposiu o místě líbezném cituje řeckého rétora Libania, který uvádí šestici přírodních krás vyvolávajících příjemné, libé pocity (*deliciae*):⁷⁵ pramen, sad, zahradu, lehký vánek, květiny a hlasy ptáků.⁷⁶

V následující pasáži se zaměříme na to, jakým způsobem je tato tradiční představa líbezného místa v *Protreptiku* naplňována, příp. čím se od ní Campanus odlišuje a proč.

První projev přihlášení se k literární tradici líbezného místa nalézáme ve v. 84, kde je Michalovicovo novosedelské panství připodobněno k thessalskému údolí Tempé. To již od antiky představovalo „obecné jméno pro jistou variantu líbezného místa“.⁷⁷ Pokud budeme dále postupovat kontinuálně po jednotlivých dvojverších, zjistíme, že je tu zmiňována zahrada a květiny (*hortos, flores*; v. 85–86), vodní toky (*gelidi fontes, Albula, unda*; v. 87–90), hory a zvěř (*montes, lepus, cervus, aper*; v. 91–92), jezero (*stagnum*; v. 93), stromy a zpěv ptáků (*arbusta, cantus avium*; v. 95–98). Rozkošné chvíle (*deliciae*) jsou tu označovány ve v. 89 jako *voluptates*, a

⁷⁴ Curtius 1998: 215

⁷⁵ K nim více Curtius 1998: 217.

⁷⁶ Šubrt, J.: *Locus amoenus* v antické literatuře, in *Locus amoenus – Místo líbezné: symposium o české hymně*, ed. Týž, Praha: KLP, 1994, s. 17.

⁷⁷ Curtius 1998: 218.

zapřičiňuje je vedle esteticky libého prostředí též příznivé podnebí (*elementa favent*). Celková atmosféra krajiny jako místa klidného, tichého a harmonického je dokreslena i konotativními významy použitého lexika, zejména pak přívlastky jako *medius*, *timidus*, *placidus*, *dulce*.

Je tedy zřejmé, že rejstřík jednotlivých prvků spojovaných s popisem líbezného krajiny Campanus téměř do jednoho vyčerpává. Důležitým úkolem se proto jeví zhodnotit míru autorské invence, jež se projevuje v konkrétním popisu, určit, nakolik se jedná o pouhé naplnění předem dané formy a nakolik jde o osobité uchopení látky. V této souvislosti uveďme slova Jana Martínka, který ve své studii *Chvála venkova v humanistických dílech českého původu* uvádí:

„Téměř všichni autoři od sklonku starověku až do období humanismu pečlivě studovali práce starověkých řečníků, aby z nich čerpali poučení pro své vlastní spisy. Protože někdy možná lpěli na jejich radách víc, než bylo třeba, a byli přesvědčeni, že se nesmějí odchýlit od předepsané normy, dospěli až k tomu, že nepsali, co cítí nebo co zakusili, nýbrž spíš to, co se pro ně podle jejich názoru psát slušelo. Platí-li to o mnoha jiných autorech, pak patrně rovněž o těch, kteří popisovali krásy různých krajů.“⁷⁸

Jistě není možné omezit se v posuzování autorské invence pouze na sledování výskytu jednotlivých motivů, neboť to, že je určitý motiv do díla zařazen – byť i na základě „diktátu“ literárního topos –, ještě samo o sobě neznamená, že jde o neumělou a nereflektovanou nápodobu. Velmi důležitý je samotný způsob, jak jsou jednotlivé motivy uváděny, jaká je jim přiřazena role, jak jsou řazeny atd.

Tak například motiv jezera, který lze považovat za typický prvek líbezného místa, je v Campanově básni zřetelně konkretizován odkazem na lékaře Crusia, který měl nějakým způsobem pomoci řešit problémy v souvislosti s jezerem vzniklé.⁷⁹ Jezero tu tedy „nezapadá“ zcela bezproblémově či prvoplánově do obrazu krajiny, není pouhou položkou v povinném výčtu motivů, nýbrž ustálenou harmonii narušuje a stává se tak konkretizačním prvkem Campanova líčení.

Další rys, který Campanem líčenou krajinu konkretizuje a zpřítomňuje, je její zřetelné zakotvení v času a kontextu událostí (viz kap. 2). Jak uvádí ve svém referátu Šubrt, ideální krajina se ve své bukolické variantě stává prostředím, „jež stojí zcela

⁷⁸ Martínek 2014: 91.

⁷⁹ Martínek 1975: 30 předpokládá, že mělo jít o částečné vysušení Komořanského jezera, spojené s celkovou meliorací panství.

mimo prostor a čas“,⁸⁰ přičemž má na mysli hlavně bukolickou krajinu Theokritovu, která posléze podléhá určitým změnám zejména v díle Vergiliově, jenž do ní nechává proniknout i společensko-politické události „zvenčí“. Tak je tomu i v Campanově *Protreptiku*, krajina zde není hermeticky uzavřeným místem, naopak podléhá změnám, a to mnohdy i dynamickým, jak je tomu v případě Bohuslavova zámku a staré tvrze, které taktéž spadají do popisu krajiny.

Z hlediska posuzování autorské invence a naplňování apriorních norem je velmi důležité čtyřverší 95–98. Campanus zde popisuje ptačí zpěv, který zní stromořadím. Přiznává však, že sám jej neslyšel, a dovolává se básnické fantazie, či jakési poetické licence (*valeant mendacia vatum*). Je zřejmé, že autor si byl vědom toho, že zařazení ptačího zpěvu do popisu ideální krajiny je věcí konvence, proto tuto konvenci přijímá, zároveň však dává najevo, že jde o určitou formu literární hry.

Závěrem této části tedy budiž opět s Janem Martínkem řečeno, že „mladší básníci v Čechách měli obvykle při skládání chval venkova před očima nejen předpisy rétorů, ale často i přírodu samotnou“.⁸¹ Na konkrétním příkladu Campanově jsme se snažili ukázat, že vědomí určitých formalizovaných postupů autorovi nebránilo v tom, aby svému líčení vdechl osobitost, a že naplňování stanovených pravidel bylo spojeno s reflexí způsobu vlastní tvorby.

3.2.4.2 *Munus* – dar

Motiv daru chápeme jako zastřešující pojem pro několik různorodých projevů štědrosti či velkorysosti vyskytujících se v analyzovaném díle. Tyto projevy prostupují celým textem. Různorodé formy obdarovávání můžeme zařadit do několika rovin, a tak pro ně lze vedle pojmu motiv užít i poněkud širšího označení téma.

První a základní rovinu daru představuje dedikace díla mecenáši; báseň má představovat projev díků patronovi za vykonaná dobrodíní, a jak už jsme uvedli, „básníci komunikaci interpretovali jako reciproční výměnu, při níž se básně (papírové dary) směňují za výhody či dary materiální“.⁸²

Protreptikon je věnováno žateckým měšťanům Janu z Kralic a Maxmiliánu Hošťálkovi a jsou zde zmiňovány jejich zásluhy (*meritum*) o vznik díla, v centru pozornosti však stojí postava Bohuslava z Michalovic, on je tím, jehož zásluhy (*pia caepta*), tj. především založení školy, je třeba ocenit. K tomu má sloužit právě báseň

⁸⁰ Šubr 1994: 21.

⁸¹ Martínek 2014: 96.

⁸² Storchová 2011: 126; viz též kap. 2.3.

jakožto literární dar. Lyrický subjekt však vyjadřuje své pochybnosti o tom, zda je takováto forma vděku důstojná prokázaných činů, když se ve verších 33–34 ptá: *Hoc quid reddemus pro munere dignum? Aut quae lingua satis tam pia caepta canet?*. Jak vidíme, Bohuslavovy zásluhy jsou tu doslova označeny jako dar (*munus*), avšak vnímání vztahu mezi básníkem a mecenášem jako rovnocenné výměny jako by něco bránilo. Tento rozpor je vyjádřen kontrastivním vztahem výrazů *lingua* a *caepta*, tedy slov a činů, které básník v tomto konkrétním případě vnímá jako nerovnocenné, a patronovy skutky tím staví nad vlastní úsilí.⁸³

Druhá rovina obdarovávání je mnohem konkrétnější: o Bohuslavově manželce, paní z Vrtby se ve verši 57 říká, že přináší žákům stříbrňáky (*argentea dona*), aby je motivovala ve studijním úsilí. Můžeme se ptát, proč je takováto zmínka do básně zařazena: nejpravděpodobnější se nám zdá vysvětlení, že jde o výrazný charakterizační prostředek, kterým autor paní z Vrtby představuje jako ženu neobyčejně štedrou a srdečnou – v dobové praxi nebylo totiž odměňování žáků, s výjimkou těch ze šlechtických rodin, vůbec běžné.

Dalším typem darů, s nimiž se v básni setkáváme, jsou dary božské ve smyslu určitých výhod, vlastností a talentu, jichž se lidem dostalo: tak právě zmíněná paní z Vrtby byla nadána srdečností, počestnými mravy a výmluvností, jejímu synovi Rudolfovi zase snesla své dary (*sua munera*), tj. především moudrost, bohyně Athéna, a největším dárcem všeho je pak sám Bůh (v. 37: *Deus optime, qui omnia gratis donas*).

V Campanově básni lze nalézt ještě množství dalších, více či méně explicitně tematizovaných projevů štědrosti: člověku své dary (*sua munera*) vydává země,⁸⁴ a naopak člověk doslova přináší svou pomoc, jež je také určitou formou daru, přírodě (v. 93–94 *stagno Crusius addet opem*) a také svému bližnímu (v. 71–72 *Rodolphus huc addet opem* – rozuměj svému otci s novou školou).

Uvedené příklady jsou snad schopny dostatečně jasně ilustrovat, s jakou frekvencí se na poměrně omezeném prostoru Campanovy básně objevuje motiv (téma) daru v různé formě. Jde jen o další projev dobové literární konvence – tento prvek se v příležitostné poezii daného typu vyskytuje poměrně běžně.

⁸³ Jak jsme poukázali v kapitole o řečnické strategii užití v básni (3.2.3), lze tuto skutečnost vnímat jako projev skromnosti (*locus modestiae*).

⁸⁴ Avšak v minulosti tak činila s větší „ochotou“ (*tunc liberius*) – zde se projevuje jině široce rozšířený literární topos, mýtus o zlatém věku.

4. Imitatio

Pro latinskou humanistickou literaturu platí stejně jako pro literaturu klasického období Říma, na niž mj. navazuje, že jednou ze základních hodnot literárního díla je způsob, jakým se vyrovnává s dřívější literární tradicí – ať už ji přejímá, napodobuje, nebo se jí snaží předčit. Procesy, které zosobňují tyto snahy, označila filologická věda jako *imitatio et aemulatio veterum* (napodobování a překonávání starých autorů).⁸⁵

Způsobů, jak takové nápodoby dosáhnout, je několik. V zásadě lze vyčlenit dvě základní metody přejímání dřívější tradice:⁸⁶ první je metoda makroskopická – ta spočívá v přejímání celých děl a tematických celků, adaptaci a případném rozvíjení tradičního žánru (srov. výše Vergiliovo převzetí theokritovské bukoliky), napodobování kompozičních rysů (opět uveďme příklad Vergiliův a jeho navazování na Homérovy eposy již samotným počtem knih) atd.;⁸⁷ druhá metoda je mikroskopická a týká se menších strukturních jednotek jednoho konkrétního díla, jako jsou odstavce, verše nebo třeba tradiční epiteta.

Zvláště v souvislosti s mikroskopickou metodou přejímání, v jejímž rámci humanisté „sdílejí citáty, stavební kameny a formální pravidla a mechanismy pro jejich seskupování do širších řečových útvarů, osvojené v procesu výuky“,⁸⁸ se nabízí otázka, nakolik jsou takové přejímky skutečně věci pouhé formální hry, založené na filologickém vzdělání, a nakolik jde o přejímání myšlenkových konceptů skrytých za textem, jinými slovy, jde-li o pouhé „kombinatorní psaní“, či o tvořivé přejímání kulturních hodnot, o kulturní transfer podle zásady *lectio transit in mores* (čtené se stává zvykem). Tato otázka ovšem míří k samotné podstatě literárního humanismu a jeho interpretace a není naším cílem ji zde rozebírat. Není však od věci na tento problém poukázat, už s ohledem na zmíněnou kritiku, která vytyká latinskému humanistickému básnictví (zejména tomu příležitostnému) přílišnou formalizovanost a „papírovost“.⁸⁹

Realizace mikroskopického přejímání ze starších autorů bývá hodnocena na škále, jejímiž krajními body jsou *imitatio puerilis* a *imitatio virilis*. Jde o pojmy,

⁸⁵ Ijsewijn 1998: 1.

⁸⁶ Ibid.: 3.

⁸⁷ Ijsewijn 1998 uvádí ještě několik dalších způsobů, jimiž humanisté navazovali na své antické vzory, z nichž některé jsou dosti kuriózní – od přímého „dokončování“ fragmentárně zachovaných děl, po záměrnou torzovitost děl vlastních.

⁸⁸ Storchová 2011: 37.

⁸⁹ Rozsáhle o dané problematice pojednává Storchová 2011.

s nimiž přišla již humanistická literární kritika (např. Gerardus Vossius):⁹⁰ začátečnická, chlapecká nápodoba (*i. puerilis*) se vyznačuje doslovným, otrockým přejímáním veršů a vět a své jméno dostala podle žáků, kteří si tímto způsobem ve škole osvojovali latinskou kompozici a nesměle se pokoušeli pomocí cizích stavebních kamenů o první básnické stavby. Naproti tomu mužská, zkušená imitatio (*i. virilis*) představuje sofistikovanou podobu literární práce, jejíž rafinovanost tkví podle F. Petrarkey v tom, že není realistickým portrétem své předlohy, nýbrž se jí podobá asi jako syn otci.⁹¹

Okruh autorů, z nichž humanističtí autoři čerpali a na něž odkazovali, zůstával alespoň ve svém jádru neměnný: největší autority představovali básníci jako Horatius, Vergilius, Tibullus, Propertius a Ovidius, ale nesmíme zapomínat ani na autory patristické.

4.1 Campanem citovaní autoři a způsob jejich přejímání

Campanus v *Protreptiku* uplatňuje obě metody čerpání z antické literární tradice. Metodou makroskopickou se řídí při produktivním využití antického žánru a dodržování jeho pravidel (viz kap. 3.1) a při zařazení topos líbezného místa (kap. 3.2.4.1). Nyní je na řadě otázka, jak si počíná na úrovni mikroskopické, neboli jak pracuje s citáty.

K jejímu zodpovězení bylo nejprve potřeba projít verš po verši, slovo od slova Campanův text a pomocí korpusové databáze BTL⁹² objevit shodná spojení v dílech antických autorů. V dalším kroku bude nutné interpretovat způsob, jakým je citátový prvek zapojen v širším textovém okolí Campanovy básně, případně poukázat na sémantický náboj, jenž do básně vnáší.

Zde je výčet citátů v tom pořadí, v jakém se vyskytují v Campanově textu:

v. 11 *Quippe Deus sua sacra, sed et, sacra altera, Musas -->*

iam pius Aeneas sacra et, sacra altera, patrem (Ov. Fast. 1, 527)

Tato přejímka má dvojí charakter: explicitně se sice v Campanovi ozývá pouze jedno půlverší, avšak celá úvodní pasáž, v níž se objevuje, je inspirována Carmentinou řečí z 1. knihy Ovidiova *Kalendáře*. Carmenta byla matka bájného Euandra,

⁹⁰ Ijsewijn 1998: 4.

⁹¹ Ibid.

⁹² Bibliotheca Teubneriana Latina 3.

Arkad'ana, jenž se usadil v Latii ještě před příchodem Aenea. Při prvním dotyku s italskou zemí Carmenta u Ovidia pronáší proroctví o budoucí slávě Říma, jež zahrnuje i takové výroky jako *Troia, resurges, obruet hostiles ista ruina domos* (Fast. 523–524)⁹³ či *et pene Augustos patriae tutela manebit* (Fast. 531),⁹⁴ na které Campanus ve své básni silně upomíná. V citovaném verši je patrná záměna postavy Aenea, který má přinést otcovskou tradici do Itálie za křesťanského Boha, jenž dbá o své věrné; hlavní významový posun, který Campanus s Ovidiovým materiálem učinil, ovšem spočívá v tom, že z proroctví zaměřeného do budoucnosti částečně učinil výpověď o již minulém, aby tak podal důkaz o tom, že Boží náklonnost se již projevila.

v. 45–46 *Cor Deus huic prudens, mores natura pudicos // Hermes eloquiū flumina larga dedit*

--> *nam tibi cum fatis mores natura pudicos // et raras dotes ingeniumque dedit*
(Ov. Tr. 3.7, 13–14)

Campanus čerpá z Ovidia, který ve svých *Žalozpěvech* posílá „mluvící dopis“ mladé básnířce, již příroda nadělila počestné mravy a nadání – v *Protreptiku* jsou tyto vlastnosti přiřknuty paní z Vrtby. Campanus přejímá klauzuli prvního verše (to byl nejčastější způsob, protože se tím řešilo zachování metra), v níž se u Ovidia objevuje podmět celého dvojverší (*natura*). Pečlivěji ovšem diferencuje, kdo čím paní z Vrtby obdaroval, takže se tu Bůh stává dárce bystrosti, příroda počestných mravů a Hermés výřečnosti.

v. 83–84 *Hic locus est! Quem (si verbis audacia detur) // Prae Praga Tempe divite Boja vocem*

--> *Hic locus est, quem, si verbis audacia detur, // haud timeam magni dixisse Palatia caeli.*
(Ov. Met. 1. 175–176)

Opět přejímka z Ovidia, tentokrát z *Proměn*. Ovidius líčí Mléčnou dráhu a obydlí vládce hromu Jova. Tentokrát máme co do činění s doslovnou citací prvního verše, jímž se vyjadřuje skutečné ohromení, to je podtrženo i metařečovým, komentujícím vyjádřením (*si verbis audacia detur*). V druhém verši jde už spíše o inspiraci logicky vyplývající z verše prvního, ovšem zajímavé je, že u Ovidia i Campana se objevuje srovnání s reálně existujícím místem: s údolím Tempé, resp. Palatinem.

⁹³ *Zas povstaneš Trójo // nepřítel v sutinách tvých nalezne vlastní svůj hrob.* (Pro vydání v Knihovně klasiků, Odeon 1966, přel. Ivan Bureš)

⁹⁴ *Bude pak Augustův rod i trvalou záštitou vlasti.* (Přel. Ivan Bureš)

v. 87 *Hic gelidi fontes; hic Albula (voce latina -->*
Hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori (Verg. Ecl. 10, 42)

Explicitní přejímka z Vergiliových *Bukolik* je motivována již samotným převzetím topos líbezného místa na makroúrovni *imitatio* (viz výše). Campanus přejímá první polovinu verše a zároveň zachovává anaforický začátek poloviny druhé. Zbytek verše pojímá již naprosto osobitě, s ohledem k reálným geografickým skutečnostem na Bohuslavově panství.

v. 97 *Non equidem audivi, (valeant mendacia vatum) -->*
non equidem vidi (valeant mendacia vatum) (Ov. Fast. 6, 253)

Ovidiův lyrický mluvčí se v *Kalendáři* obrací k bohyni Vestě, tvrdí, že když byl pohřížen v modlitbu „pocítil nebeské božstvo, // jasným růžovým světlem radostně zářila zem“.⁹⁵ Jedná se tedy o intenzivní zrakový vjem (růžová, zář). Naproti tomu Campanus přejímá danou pasáž, aby hovořil o zpěvu ptactva. Proto se liší citát v jednom jediném slově, označujícím způsob smyslového vnímání. Campanus si mohl dovolit dosadit sloveso *audire* i přes to, že je o slabiku delší: metrum je totiž zachováno díky elizi *equid(em) audivi*. Za pozornost opět stojí, že si Campanus vybral citát s metařečovou funkcí.

v. 140 *Pavit et ipse suas saepe Senator oves -->*
pascebatque suas ipse senator oves (Ov. Fast. 1, 204)

V tomto případě Campanus zařazuje do své básně v antice obecně sdílenou představu o zlatém věku, jenž byl nejšťastnějším obdobím lidského rodu. Campanus motivu užívá jako exempla, které má vybídnout současníky k návratu ke starým zvykům, a zároveň jako obranu proti nařčení, že vzdělání pěstované v Bohuslavově škole se nehodí pro vesnický lid.

Celkové zhodnocení přejímek:

Na první pohled je nápadné, že přejímek z antických autorů je u Campana poměrně málo (za explicitní citáty lze označit v podstatě pouze dva či tři) a přejímané pasáže nepřesahují rozsah jednoho dvojverší – není tedy možné označit Campanovu báseň za kompilát utkaný z cizích textů. Častější je volná inspirace tématem, které

⁹⁵ *In prece totus eram: caelestia numina sensi, // laetaque purpurea luce refulsit humus.* Přel. I. Bureš.

Campanus rozvíjí s ohledem na vlastní látku, v tomto ohledu jeho přejímání náleží spíše do oblasti umné *imitatio virilis*.

V Campanově básni je třeba upozornit ještě na jeden neobvyklý jev, který sice nesouvisí přímo s technikou nápodoby, nicméně dává tušit mnohé o autorově umělecké zručnosti.

Ve verši 125 se objevuje latinizovaný německý název Kašperských Hor – *Pergreichensteinum*. Podobné místní či rodové názvy byly humanisty často spíše odmítány jako barbarské, drsné a nelibozvučné, básníci měli problémy s jejich zařazováním mezi slova latinská. Campanovi se povedlo i s tímto poněkud krkolomným výrazem vyrovnat a začlenit ho harmonicky do metrické stavby verše.

5. Místo *Protreptika* mezi obranami českého jazyka

Historické okolnosti vzniku *Protreptika* (viz kap. 2) a Campanova chvála Bohuslavova počínu vedly Jana Martínka k tomu, aby spis zařadil do vývojové linie obran českého jazyka.⁹⁶ Campanus se podle něj projevil jako prozřetelný pozorovatel nepříznivého vývoje a snažil se podpořit snahu pana z Michalovic o jeho nápravu.⁹⁷ V této kapitole se pokusíme definovat konstitutivní rysy jazykové obrany a zhodnotit, má-li smysl a opodstatnění Campanovu báseň tímto způsobem chápat. Za tím účelem porovnáme *Protreptikon* se soudobou jazykověobrannou produkcí, do jejíž posloupnosti ho Martínek vřazuje.

5.1 Obrana jako literární druh

Z typologického hlediska je jazyková obrana útvar, jenž nemá pevně stanovenou formální podobu, její podstata tkví mnohem spíše ve funkci, kterou plní. V tradici jazykových obran lze přesto vyčlenit tři nejtypičtější formální útvary: za prvé předmluvy k překladům cizojazyčných děl, mající nejčastěji obhájit výrazové možnosti překladového jazyka,⁹⁸ dále dialog, který umožňuje předkládat různorodé

⁹⁶ Martínek 2014 (1984): 178, Týž 2014 (1988): 229–230.

⁹⁷ Ibid. 230.

⁹⁸ V bohemikálním prostředí je asi nejznámější předmluva překladu *Knih o napravení padlého* Jana Zlatoústého Viktorina Kornela ze Všehrd, jež bývá považována za podnět konstituování tzv. českého národního humanismu. Srov. diskuzi, která proběhla na stránkách časopisu Česká literatura (62, 2014/2) a která kriticky přezkoumává skutečný význam Všehrdova počínu a jeho interpretaci pozdějšími literárními historiky.

argumenty prostřednictvím promluv zastánců odlišných stanovisek, a nakonec traktát, jenž se blíží autonomnímu vědeckému pojednání.⁹⁹ Za projev jazykové obrany lze ovšem označit v zásadě jakýkoli text, který se specifickým způsobem vyjadřuje k postavení jazyka v národním společenství. Tak například ve výčtu českých jazykověobraných projevů, jež předkládá Ondřej Koupil,¹⁰⁰ nalezneme žánrově natolik odlišné útvary jako legendu, kroniku, biblický výklad, gramatiku atd. Jak Koupil podotýká, k jazykověobranám projevům dochází při kontaktu jednoho jazyka a společenství s jiným, vnímaným jako cizí, a to ve chvíli, kdy tento kontakt postupně přerůstá v konflikt a pocit ohrožení.¹⁰¹

Pro češtinu platí, že jazykem, v němž je spatřována největší hrozba, byla vždy němčina. Jazyk našich západních sousedů byl pro svou značnou odlišnost¹⁰² často vnímán jako tvrdý a v porovnání s češtinou nelibozvučný, a navíc se v něm spatřoval nástroj mocenského rozpínání Němců na úkor Čechů. Pocit ohrožení němčinou a německým národem je pochopitelný, vezmeme-li v úvahu rozdíl ve velikosti obou národů a skutečnost, že němečtí mluvčí v Čechách nezřídka patřili k privilegované vrstvě,¹⁰³ jež byla schopna prosazovat své zájmy, a to často k nelibosti domácího obyvatelstva.

Právě v tom spočívá jeden z nejzásadnějších rysů jazykových obran češtiny přinejmenším do národního obrození: ohrožení cizím jazykem (konkrétně němčinou) nebylo pocíťováno primárně na úrovni literární, nýbrž se týkalo spíše oblasti mocenské a politické. V tom tkví rozdíl oproti jazykověobranám projevům vznikajícím v této době např. ve Francii či Itálii a zaměřeným proti hegemonii latiny jakožto *literárního* jazyka (byť i literární užití češtiny bylo třeba hájit, viz např. předmluvu ke Komenského *Theatru universitatis rerum* (1619)¹⁰⁴); obránci češtiny (jak uvidíme u Campana, Balbína i Stránského) se snažili čelit hlavně zvyšování německého vlivu v každodenních situacích, neboli, jak píše Karel Krejčí,

⁹⁹ Krejčí, Karel: Obrany českého jazyka ze stanoviska literárního druhu, in AUC-Philologica 2-4. Slavica Pragensia XII, 1970, s. 83.

¹⁰⁰ Koupil 2007: 89–109.

¹⁰¹ Ibid.: 89.

¹⁰² Na rozdíl od zbylých sousedních jazyků nepatří mezi jazyky slovanské; vřazování češtiny do veliké rodiny slovanských jazyků je často užívaný motiv, snad nejdůsledněji jej využil ve své obraně Balbín (viz níže).

¹⁰³ Němčina byla ostatně jazykem habsburského panovnického dvora.

¹⁰⁴ *Lingvae si eam deesse putatis vel copiam, vel nitorem, ut res quasvis sermone complectere liceat, aperte fallimini. Nihil usquam tam arduum est (ne in ipsa quidem transnaturali scientia, metaphysica), quod non intelligenter et significanter effere queamus idiomate nostro[...]. Nondum ei majestas lingvae nostrae ei perspecta est, qui hanc parum locupletem aut venustam existimat. Non in ea, [...] sed in nobis culpa sita est, qui culturam ejus insigniter negligimus.* J. A. K.: Opera omnia, sv. I., Praha: Academia, 1969, s. 116.

v románských zemích se „národní jazyk hlásil o svá práva, u nás bojoval o život“.¹⁰⁵ Ztotožňování jazyka s národní identitou a důraz na prosazování zájmů jeho mluvčích se ukazují jako hlavní principy v textech, které bývají označovány za jazykovou obranu.

5.2 Tradice obran, *Okřik*

Toto chápání národního jazyka už mělo v době Campanově, či později Balbínově, svou dlouhou tradici. Jedním z mnoha projevů obdobného smýšlení je například anonymní spisek s názvem *Krátké sebranie*, jenž vznikl pravděpodobně u příležitosti volby českého krále roku 1458 a agituje ve prospěch Jiřího z Poděbrad. Autor v něm brojí proti pronikání němčiny do Čech a odkazuje při tom ke starším českým kronikám, především k Dalimilovi. Objevuje se zde jak varování před německou rozpínavostí, jejímž průvodním jevem je expanze němčiny, tak postesknutí nad tím, že Němci, zastávající významná postavení v zemi, jsou pohromou pro domácí obyvatelstvo.

„Čechové měli by se pilně varovati a se vši snažností vystřiehati, aby v zprávu cizieho jazyka a zvláště německého neupadli. Nebo, [...], ten jazyk jest najlítější ku poražení jazyka českého a slovanského. [...] Neb jako jed v krmi vlit jsa jedúciemu nemóz býti bez úrazu, ale neb smrt neb bláznivost aneb nemoc člověku uvede, též moc německá v slovanský neb v český jazyk uvedená neb zkažení toho jazyka neb umenšení neb jinú vadu konečně přinese. jakožto vlk v stádu, myš v domu nic jiného než vádu a poškození učiní, též Němec v panování a v kralování českém a slovanském učiní. [...] Zbaviž nás Pán Buoh všech králów a zprávci německých.“¹⁰⁶

V obdobném duchu zkomponoval o 160 let později svůj *Okřik* Pavel Stránský ze Zap a Zapské Stránky.¹⁰⁷ Stránský, zástupce českého protestantského měšťanstva, v tomto spise z roku 1618 varuje před přívalem Němců a vytýká českému panstvu,¹⁰⁸ že ustupuje německým poddaným, organizuje pro ně bohoslužby v němčině, a tím přispívá k postupnému mizení češtiny: „bude-liť němčině [...] rozšiřování i do

¹⁰⁵ Krejčí 1970: 85.

¹⁰⁶ *O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března 1458. Výbor hlavních zpráv souvěkých*, red. R. Urbánek, Praha: Československá akademie věd, s. 33.

¹⁰⁷ O něm viz heslo v Jaroslava Kolára ve 4. sv. *Lexikonu české literatury* (Praha: Academia, 2008).

¹⁰⁸ Z toho, že se terčem Stránského výtek stávají příslušníci šlechty a rytíři, neteční v boji za šíření češtiny a naopak napomáhající rozmachu němčiny, lze vysuzovat, nakolik byly snahy Bohuslava z Michalovic dobově nezvyklé a nekonvenční.

kostelův a škol pomozeno, již teprva po češtině bude veta“.¹⁰⁹ Že tu má Stránský pod pojmem čeština na mysli hlavně příslušníky národa a jejich suverenitu, je patrné. Prosazování češtiny je mu obranou proti mocenskému útlaku: „národ od národu ničímž jinším spíše jako jazykem nebývá rozeznán, [...] cizí jazyk cizí jho a cizí jho porobu, poroba pak brzkou národu zkázu nese, ano i hanbu věčnou plodí“.¹¹⁰

Z téhož důvodu pak – stejně jako Campanus – chválí usnesení generálního sněmu z roku 1615: „zemským zřízením od starodávna v Čechách to za právo s znamenitě dobrým rozmyslem jest nalezeno, aby každý a všeliký člověk v místech výsadních a před soudy všudy samým českým jazykem mluvil a v něm své všecky věci přednášel“,¹¹¹ nicméně zkušenost tří let mezi přijetím sněmovního usnesení a vznikem spisu mu říká, že litera zákona není v praxi dodržována, což přičítá zejména přílišné pasivitě Čechů, jde-li o prosazování vlastních práv a zájmů: „avšak se až posavad žádný vydařiti nechce a po některém snad čase, by i chtěl, moci nebude, kdo by tak starožitný a vzáctný jazyk svůj výš dotčeným právem zastoupal a zastával.“¹¹²

Patriotismus, jenž se v Stránského spise projevuje, převažuje dokonce nad konfesní sounáležitostí s německými (nejčastěji luteránskými a kalvínskými) kněžími, kteří v hojném počtu přicházeli do Čech po uzákonění náboženské svobody (viz kap. 2.1). Novoutraktivista Stránský nesouhlasí s přílišnou benevolencí vůči Němcům, jimž byly činěny stále větší a větší ústupky. V této otázce projevil již sedm let před napsáním *Protreptika*, roku 1609, stejné mínění i Campanus, když nesouhlasně okomentoval slavnostní akt předčítání České konfese, na němž zazněla oproti původním předpokladům i němčina. Campanus píše: „Stalo se, že proti všeobecnému očekávání a výslovnému slibu byli na kněžství zřízeni jazykem německým. Bůh odvratiž, aby toto neblahé znamení nelákalo Němců do naší vlasti.“¹¹³

5.3 Balbínova Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého

Vyvrcholením této jazykověobrané tradice je dílo Bohuslava Balbína, nejčastěji citované jako *Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého* (v latinském originále *Dissertatio apologetica pro lingua slavonica, praecipue bohemica*). Pod tímto názvem vydal *Rozpravu*, napsanou v letech 1672–1673, až o

¹⁰⁹ Stránský 1953: 369.

¹¹⁰ Ibid.: 371.

¹¹¹ Ibid.: 369.

¹¹² Ibid.: 369.

¹¹³ Cit. podle Ryba 1953: 430.

více než sto let později František Martin Pelcl, za autorova života bylo její vydání znemožněno cenzurou.

Balbínova obrana má podobu teoretického spisu, sebe sama označuje jako *tractatio* – Milan Kopecký, autor dosud nejnovějšího překladu *Rozpravy*, v doslovu k ní uvádí, že tento pojem označoval v 17. století tradiční literární druh, užívaný pro vědecké pojednání o složitých otázkách.¹¹⁴ Tomu odpovídá rozdělení do samostatných kapitol i odkazy k cizím dílům z různých vědeckých oblastí. V jednotlivých kapitolách jsou předkládány jak argumenty ve prospěch češtiny, tak také výtky na adresu němčiny. Z tohoto hlediska se tedy nejedná o spis čistě apologetický, nýbrž i útočný: způsob Balbínova výkladu je mnohdy až příliš vyhrocený a (přestože tvrdí, že má rád všechny jazyky včetně němčiny) občas dokonce nespravedlivý – např. když se domnívá, že slovanský jazyk je branou ke všem jazykům ostatním a jeho mluvčí mají neobyčejný jazykový talent, zatímco Němci jsou na tom právě opačně – nechtějí, a i kdyby chtěli, tak nejsou schopni naučit se pořádně cizí řeči. Takový argument je však zavádějící a lze mu oponovat například i v. 146–147 *Protreptika*, kde Campanus uvádí své svědectví o tom, že se němečtí žáci za rok a půl existence novosedelské školy naučili česky.¹¹⁵

O tom, že i Balbín chápe svou obranu národního jazyka hlavně jako obhajobu postavení Čechů ve státě, podávají důkaz již úvodní slova jejího nadpisu: „[...] o kdysi šťastném, nyní však přeubohém stavu Českého království, zvláště pak o vážnosti českého neboli slovanského jazyka v Čechách, také o trestuhodných úmyslech na jeho vyhlazení a jiných záležitostech s tím souvisících“.¹¹⁶ Potlačování češtiny je pro něj důkazem úpadku slávy a sebevědomí národa kdysi tak slavného: v nářcích nad současným stavem věcí se Balbín projevuje jako *laudator temporis acti* – vzpomínky na zašlou slávu jsou v tomto typu diskursu běžné. Není bez zajímavosti, že je nalézáme i v *Protreptiku* (v. 139–146), kde ovšem mají specifickou funkci.

5.4 Jazykověobránné rysy *Protreptika*

Jak bylo zmíněno výše, charakter jazykové obrany netkví primárně v její formální podobě či žánrové příslušnosti. Z tohoto hlediska má *Protreptikon*, které se řadí mezi

¹¹⁴ Kopecký 1997: 197.

¹¹⁵ *Si cantare parum est, numerat, faturque Boemo // Verba sono, lingua qui modo Teuto fuit.*

¹¹⁶ *De regni Bohemiae felici quondam, nunc calamitoso statu, ac praecipue de Bohemicae seu Slavicae linguae in Bohemia auctoritate, atque ejus abolendae noxiis consiliis aliisque rebus huc spectantibus [...]* (Přel. M. Kopecký).

příležitostné básně, k tradičně vnímaným obranám poměrně daleko. Mnohem důležitější pro čtení *Protreptika* (nebo alespoň jeho částí) coby svého druhu jazykové obrany je celkové vyznění a funkce spisu, které je třeba rekonstruovat na pozadí historicko-společenského kontextu doby jeho vzniku (viz kap. 2. 1).

Campanus se přímo o češtině (či mateřském jazyku) zmiňuje ve verších 25–26,¹¹⁷ 29–32¹¹⁸ a 123–124.¹¹⁹ Nejprve pozitivně hodnotí generální sněm roku 1615, na němž byl přijat návrh jazykového zákona na obranu češtiny, a posléze věnuje svou pozornost novosedelské škole, na níž se čeština vyučovala. Všimá si, že Bohuslav zřizuje výuku češtiny pro své německé poddané. Je patrné, že Campanus též chápe český jazyk jako hlavní znak národa a v jeho potlačování ve prospěch němčiny spatřuje ztrátu mocenských pozic a přirozených výhod Čechů v jejich zemi (*ne exulet a patria patria lingua sua*).¹²⁰ Zároveň je však třeba připomenout Martínkův postřeh, že Bohuslavovy snahy nebyly motivovány výhradně nacionálně: na škole působili i dva učitelé, kteří uměli německy, a mohli tak vyučovat i žáky (alespoň zpočátku) neznalé češtiny – Bohuslavovi tak šlo i o celkové vzdělání všech svých poddaných, od něhož si sliboval větší prosperitu do budoucna.¹²¹ V angažování německých učitelů je tedy jistě nutno spatřovat standardní postup výuky, při němž začínající němečtí žáci byli vyučováni nejprve ve své mateřštině, a teprve později přecházeli k češtině, příp. latině.

Campanův spis se tak (spíše volně) vřazuje do myšlenkového klimatu jazykových obran díky atmosféře doby, v níž vzniká: poukázali jsme na to, do jaké míry bylo téma národního jazyka v první čtvrtině 17. století akcentováno – potřeba vyřešit zhoršující se situaci je jasně patrná na usnesení zemského sněmu z r. 1615. Zároveň jsme mohli vidět, že dobové obavy z vlivu němčiny organicky navazují na předchozí dlouhou tradici. Campanus se ve svém *Protreptiku* pokusil prostřednictvím chvály Bohuslavových zásluh o zachování češtiny vyjádřit svůj náhled na otázku, která stála v popředí zájmu mnoha osobností před i po něm: je současníkem Pavla Stránského, dědicem anonymního sepisovatele *Krátkého sebranie* i jeho

¹¹⁷ *Laudamus synodum, et merito laudamus, ab illa // Quod recipit vires patria lingua suas.*

¹¹⁸ *Qui patriae revocata volens idiomatica lingua // Subjectis aperit culta lycea suis. // Qui Cechicis uti discant bene vocibus, ut ne // Exulet a patria patria lingua sua.*

¹¹⁹ *Si cantare parum est, numerat, faturque Boemo // Verba sono, lingua qui modo Teuto fuit.*

¹²⁰ Tuto interpretaci potvrzuje i překlad Jana Martínka, který překládá tento verš (Martínek 1975: 26): „aby mateřský jazyk neztrácel ve vlasti domovské právo“.

¹²¹ Martínek 1975: 26–27.

nejinspirativnějšího pramene, tzv. Dalimila,¹²² a předjímá vývody Bohuslava Balbína, jehož *Rozprava* už vzniká v realitě, jíž se Campanus teprve obával.

6. Závěr

Zde, v závěru práce, je třeba uspořádat poznatky, které vyšly během předchozího výkladu najevo, a s jejich pomocí nabídnout odpovědi na některé klíčové otázky vyslovené na samém počátku.

První otázka, jíž bylo třeba věnovat pozornost, se týkala historických souvislostí vzniku *Protreptika* a jejich bezprostředního vlivu na vznik a podobu textu. Ukázalo se, že báseň vyrůstá z rozjitřené dobové atmosféry a reaguje na palčivé celospolečenské problémy, způsobené konfesijně-národnostními spory. Stejně tak báseň reflektuje některé dobově typické fenomény, jako například vztahy mezi pražskou univerzitou a partikulárními školami či institut mecenášství, a tyto historické skutečnosti také stojí v pozadí jejího vzniku.

V úvodu byla též vyslovena otázka autorského záměru – ve snaze objasnit bezprostřední popud ke vzniku díla následně vyšla najevo Campanova snaha oslatit mecenáše (a jeho rodinu), s nímž ho pojily dlouhodobější svazky, a odvděčit se mu za jeho dobrodiní; zároveň bylo poukázáno na to, že tento představitel pražského univerzitního centra nejspíše sám aktivně pomáhal při prvotní organizaci výuky na novosedelské škole.

Znovu je také potřeba připomenout výjimečnost počínu Bohuslava z Michalovic, kterou dotvrzují jak pozitivní hodnocení Campanovo, tak také negativní příklady opačného jednání, uváděné – byť pro jinou dobu a proměněné podmínky – pozdějšími autory jazykových obran.

Značná pozornost byla věnována otázce formální stavby a umělecké vyspělosti Campanovy básně. V oddílu o její žánrové příslušnosti bylo možno pozorovat, jak si Campanus počínal v intencích dobových literárních definic: pro oslavu mecenáše a jeho skutků zvolil žánr, jenž byl tradičně užíván pro podobné příležitosti, a do svého textu zařadil množství prvků předepisovaných soudobými poetikami. Svě literární vzdělání i uměleckou zručnost pak projevil rétorickou výstavbou básně. Svému textu vtisknul sofistickou kompozici, když ho rozčlenil na několik tematicky samostatných oddílů, propojených neustále se opakujícím refrénem, a protkal jej

¹²² Jenž se v této vyhocené době dočkal svého prvního tištěného vydání zásluhou Pavla Ješina (1620).

řadou nejrůznějších formálních ozdob. Coby ctitel literární tradice se projevil i vřazením některých ustálených topoi či dílčích motivů.

Důraz na tradiční formy však ještě z Campana nedělá pouhého kompilátora, jak bylo ukázáno v kapitole věnované *imitatio*, tedy nápodobě starých autorů. Vyšlo najevo, že explicitních citátových přejímek není v Campanově textu mnoho a typičtější je pro něj spíše volná inspirace – tím se Campanus řadí mezi vyspělé autory, schopné rozeznávat ve svém díle odkazy na dávné předchůdce, aniž by docházelo k jejich otrockému opisování. V kombinaci s rétorickou působivostí a zdobností je právě toto zjištění důležitým argumentem, kterým lze hájit Campanovu pověst coby jednoho z nejlepších latinských básníků latinského humanismu u nás – alespoň v *Protreptiku* tuto svou pozici „potvrdil“, a je tedy možno ztotožnit se s tvrzením Jana Martínka, že jde o jednu z nejlepších autorových prací.¹²³

Specifickým úkolem bylo zhodnotit jazykověobraný charakter *Protreptika* a zvážit jeho místo mezi jazykovými obranami češtiny. Po prozkoumání některých zástupců výrazně dřívější, soudobé i pozdější tradice jazykových obran bylo možno učinit několik závěrů.

Za prvé je velmi problematické určit konstitutivní rysy jazykové obrany – vůbec nejzrádnější se zdají pokusy o její definici na základě formálních kritérií. Nakonec se nejvhodnějším východiskem, opřeným o výklady O. Koupila, stala spíše společná tematika a účel spisů označovaných jako „obraný“. V tomto ohledu se *Protreptikon* mezi podobné projevy vřazuje. Nutno přitom přihlížet nejen k tomu, za jakým účelem vzniklo, nýbrž i k explicitním vyjádřením pochvalně se zmiňujícím např. o generálním sněmu českých stavů roku 1615, jenž schválil jazykový zákon na obranu češtiny. Jazyková kultura a výuka mateřského jazyka ležely Campanovi na srdci, jak ostatně dokládají i jiné jeho texty z období kolem let 1615–1616 i dřívějších.

Další důležitý fakt se týká úkolu, jež většina obran, počítáme-li mezi ně poněkud volně i *Protreptikon*, plní. Vzpomenuté texty – od Dalimila, přes kališnické agitační texty až po Stránského a Balbína, brání češtinu jako symbol politické moci národa. Podobně si počíná i Campanus, a protože mu neobvyklý počín Bohuslava z Michalovic dává příležitost ukázat čin tohoto šlechtice jako exemplum chování, které by jistě došlo chvály i u vlastenecky smýšlejících spisovatelů pozdějších dekad, volí žánr protreptika jakožto výzvu dalším generacím.

¹²³ Martínek 1975: 33.

7. Edice, překlad, komentář

Προτρεπτικὸν

AD SCHOLAM NEUDORFINAM

a Gen[eroso] et Str[enuo] Equ[ite]

D[omino] BOHUSLAO

DE MICHALOWICZ IN

RVUNICZ ET NEUDORF,

S. C. M. CONSILIARIO, ET REG[NI] BOH[EMIAE]

Procancellario, nec non Consistorii

et Acad[emiae] Pragen[sis] Defensore

etc. auspicato fundatam

scriptum a

M[AGISTRO] JOH[ANNE] CAMPANO.

PRAGAE,

Typis PAULI SESII.

M. DC. XVI.

Protreptikon

pro školu v Novém Sedle,

šťastně založenou urozeným a statečným rytířem

Panem Bohuslavem z Michalovic, pánem na Ervěnicích a
Novém Sedle,

radou Jeho Císařské Milosti a místokancléřem Království
českého, též defensorem pražské Konsistoře a Akademie etc.,

sepsané

M. Janem Kampanem

Tiskem u Pavla Sessia

V Praze

MDCXVI

PARI LUMINUM COLUMINUMQUE ZACENSIUM

D[OMINO] JOHANNI DE KRALICZ, S. C. M. Praetori.

et

D[OMINO] MAXIMILIANO HOSSTIALEK DE JAVORZICZ etc. PRIMATI.

Patronis ut magnis, ita observandis.

Neudorfi ludum, quem vos laudare soletis,

Evehit imparibus nostra Thalia modis.

Quicquid id est operae (celebres virtute patroni)

Sumite: sumendi causa, nec una, subest.

5 Vel quia iudicium laudant haec carmina vestrum:

Vel, quia digna cani facta latere vetant:

Ut taceam, quod in hac memorantur numina charta,

Nomina quae meritis magna tulere suis.

Quid tamen ex alto causas peto? quae mihi dandi,

10 Vobis sumendi causa vel una sat est.

Haec meritum vestrum est, meritis quae carmina dantur

Crimina quibus livor, quae mala lingua vocet?

J. C. V.

Dvěma chloubám a oporám žateckým,
Panu Janovi z Kralic, rychtáři Jeho Císařské Milosti a
Panu Maxmiliánu Hošťálkovi z Javořic etc., primátorovi,
patronům jak velkorysým, tak ctihodným.

Školu v Novém Sedle, již rádi zahrnujete chválou,

má Múza teď oslaví verši ve střídavém rytmu.

Považte, příznivci proslulí šlechetností, zdali za námahu stojí:

důvod – a nikoli jediný – proč věnovat pozornost dílu, se uvádí dále.

- 5 Buď že tato báseň chválí Váš záslužný čin,
nebo že nechce ponechat v tajnosti skutky hodné opěvování.
A pomlčím o tom, že se v této básni připomínají velikáni,
kteří svá jména proslavili velkými zásluhami.

Avšak proč uvádím tak vznešené důvody, když i jediný

- 10 stačí, mně abych báseň tu složil a vy jí věnovali svůj zájem?

O to máte zásluhu vy: vždyť který závistivý člověk, kteří zlí jazykové

by nazvali zločinem báseň, k jejímuž složení vedly záslužné činy?

J. C. V.

Plaude beata novo, Neudorfia Musa, Lyceo,
 Atque poli dominum laude sub astra vehe.
 Ille, boni fons omnis, adest tibi fautor et autor,
 Ille cavet studiis, cavit ut antem tuis,
 5 Illius auxilio successu divite gaudes,
 Illius auxilio tollis ad alta caput.
 Ille tibi facilem victum magnumque patronum,
 Ille tibi clarum nomen, habere, dedit.
 Ejus, ne dubita, sub numine tuta manebis,
 10 Augebisque tuum faeta subinde bonum.
 Quippe Deus sua sacra, sed et, sacra altera, Musas
 Non patitur Stygii fraude perire lupi
 Illa (videri?) variis Academia nostra procellis
 Acta diu, magno vindice tuta Deo est.
 15 Fregerunt ad eam genuinum saepe superbi:
 Obruit autores fraus maletuta suos.
 Te quoq[ue] qui cupient lusam laesamque, retundet,
 Et stabit causa pro meliore, DEUS.
 Plaude beata novo, Neudorfia Musa, Lyceo,
 20 Atque loci Dominum laude sub astra vehe.
 Quem vero dominum? cui Cancellaria regni,
 Cui regio curae relligioque pia est.
 Quem Michaloviciae Solem bene gentis et auram,
 Deliciasque virorum, Pieridumq[ue] voces.
 25 Laudamus Synodum, et merito laudamus, ab illa
 Quod recipit vires patria lingua suas.
 Laude Bohuslaum qua rite vehemus, in istis
 Hoc tentare vadum qui prius ausus aquis?
 Qui patriae revocata volens idiomata linguae

Oslavuj, šťastná novosedelská Múzo, novou školu
a svou chválou vynášej do nebes Pána světa!
On, pramen veškerého dobra, stojí při tobě jako tvůj strážce a původce,
on dbá o tvé snahy, jako to činil už dříve,
5 s jeho pomocí se těšíš z hojnosti a úspěchu,
dík jeho přispění do výše pozvedáš hlavu.
On ti zajistil snadnou obživu a přidělil velkorysého příznivce,
on ti zajistil tvé slavné jméno.
Neměj pochyb, že pod jeho božskou ochranou zůstaneš v bezpečí
10 a zahrnuta dostatkem budeš následně vzkvétat.
Vždyť Bůh nedovolí, aby jeho posvátné stádo, ale ani Múzy, zasvěcené jiným božstvům,
zahynuly úklady pekelného vlka.
Což není zřejmé, že i naše Akademie, zmítána dlouho různými bouřemi,
je v bezpečí pod mocnou ochranou Boží?
15 Domýšliví protivníci si na ní často vylámali zuby
a proradná lest se nakonec obrátila proti svým strůjcům.
Tak také ty, kteří by se chtěli vysmívat a uškodit tobě,
Bůh potrestá a vystoupí na tvou obranu.
Oslavuj, šťastná novosedelská Múzo, novou školu
20 a svou chválou vynášej do nebes Pána zdejšího panství!
Kterého že pána? Toho, jenž má ve své péči královskou kancelář,
zemi i víru a zbožnost.
Toho, ježž bys nazvala Sluncem a duší Michalovického rodu,
miláčkem mužů i Múz.
25 Chválím sněm, a činím tak po právu,
neboť díky němu načerpal mateřský jazyk opět svou sílu.
Jak velkou chválou mám potom náležitě vyzdvihnout Bohuslava,
který se již před ním odvážil vstoupit na brod v tak nejistých vodách?
Který s úmyslem obnovit užívání mateřského jazyka

[12 pekelného vlka = jezuité; 13 Akademie = Univerzita Karlova, na níž Campanus působil; 25 sněm = generální sněm českých stavů r. 1615, jenž přijal jazykový zákon

30 Subjectis aperit culta lycea suis.
Qui Cechicus uti discant bene vocibus, ut ne
 Exulet a patria patria lingua sua.
Hoc, inquam, quid reddemus pro munere dignum?
 Aut quae lingua satis tam pia caepta canet?

35 Ipsa ego, munificae propius cui gratia dextrae
 Nota, premi meriti me gravitate queror.
Omnia qui gratis donas, DEUS optime, gratam
 Tam grato in dubiis casibus affer opem!
Quiq[ue] novi ludi tot alit patronus alumnos

40 Ambrosia, facito, coelite possit ali!
Plaude beata novo, Neudorfia Musa, lyceo
 Atq[ue] loci Dominam laude sub astra vehe.
Virtbaea illa domo, veterum sata gente Baronum,
 Virtutis geminat Nobilitate genus.

45 Cor DEUS huic prudens, mores natura pudicos,
 Hermes eloquii flumina larga dedit.
Illa loqui simul orsa, simul stupet Heroinam
 Quisquis adest; adeo lingua diserta fluit!
Illa sine exemplo, quarum domus indiget, artes

50 Docta, regit mira dexteritate focum.
Quod famuli stupeant, famulae mirentur in illa,
 Quae subjecta notent agmina, semper habent.
Ipsa videt coram, ne, quos sibi legit, alumnos,
 Ad mala perverso tramite torpor agat.

55 Ipsa movet precio gnavos, refidesq[ue] reprehendens
 Admonet Aonias fortius ire vias.
Vidi egomet pueris argentea dona ferentem,
 Suadentemq[ue] piaie sedulitatis iter.
O talem carae soboli, caroq[ue] marito,

[45-46 Ov. Tr. 3.7, 13-14

30 zřídil pro své poddané znamenitou školu,
kde by se české řeči naučili natolik dobře,
aby se rodný jazyk nestal vyhnanecem v rodné zemi.
Čím se lze důstojně odplatit za tento dar?
Či jaká slova dostatečně oslaví tak zbožné činy?

35 Já sám, jenž jsem poznal blíže dobrotivost jeho štědré ruky,
si musím postěžovat, jak mne tíží velikost toho dobrodiní.
Nejdobrotivější Bože, který vše daruješ z lásky,
přispěj svou vítanou pomocí člověku, jenž je za ni v těžkých dobách tolik vděčen!
A učíš, ať ochránce, který živí tolik žáků nové školy,
40 sám může být živěn nebeskou ambrosií!
Oslavuj, šťastná novosedelská Múzo, novou školu
a svou chválou vynášej do nebes paní zdejšího panství!
Její rodinným domovem je Vrtba a pochází ze starého panského rodu,
v němž se snoubí statečnost s urozeností.

45 Bůh jí dal bystrou mysl a od přírody počestné mravy,
Hermes pak mocný proud výřečnosti.
Jen co začne hovořit, hned obdivují tu vznešenou paní
všichni přítomní – natolik výmluvně plyne její řeč!
Ona sama, jež se bez cizího příkladu naučila dovednostem, potřebným pro vedení
50 domácnosti,
s obdivuhodným úspěchem vládne rodinnému krbu.
Vždy je tu něco, co na ní mohou obdivovat sluhové, služky i zástup poddaných.
Osobně dohlíží na vybrané žáky,
aby je lenost nesvedla na křivou cestu zkaženosti,
55 a sama též za pomoci odměn povzbuzuje příčinnivě a kárá lenochy,
nabádajíc je, aby rázněji kráčeli po cestě vznešených umění.
Já sám jsem ji viděl, jak přináší chlapcům darem stříbrňáky
a vybízí je ke svědomitosti a horlivosti.
Ó kéž by ji ráčil Bůh pro drahou mládež, milovaného manžela
[46 Hermés = posel bohů a dárce výřečnosti

60 Subjectoq[ue] gregi vivere Jova velit!
 Plaudite beata novo, Neudorfia Musa, Lyceo
 Atq[ue] loci haeredes laude sub astra vehe.
 Splendet in his, orbis velut inter luna minores,
 Solamen gentis Smilus, honosq[ue] suae.
 65 Smilus amor Clius, patriae spes altera, matris
 Effigies, patris gloria, cura DEI.
 Huic olim reduci quam dulce cor igne calescet,
 Cum patri caeptum surgere cernet opus!
 Cum tot, qui numerent, scribantq[ue] et carmina cantent,
 70 Aspiciet ludi lumina prima novi.
 Nec minus huc, fraterna legens vestigia, quondam
 Addet, qua poterit parte, Rodolphus opem.
 Illi mature confert sua munera Pallas,
 Possit ut his patriae damna levare suae.
 75 Nec mihi Mauricii vultum contemnite: jam jam
 Nescio quid facies illa virile movet!
 Jam sapit ille, putat jam se Coridone minorem
 In Latios solvat ni puer ora sonos.
 Triga precor fratrum videat, vireatq[ue] Parentis
 80 Inq[ue] sui mores convenienter eat!
 Plaudite beata novo, Neudorfia Musa, lyceo
 Atq[ue] loci genium laude sub astra vehe.
 Hic locus est! quem (si verbis audacia detur)
 Prae Praga Tempe divite Boja vocem.
 85 Hic habet Alcinous, propriis quos praeferat, hortos;

[83-84 Ov. Met. 1. 175-176

- 60 a družinu poddaných takovou zachovat!
 Oslavuj, šťastná novosedelská Múzo, novou školu
 a svou chválou vynášej do nebes dědice zdejšího panství!
 Mezi nimi se vyjímá – tak jako Měsíc mezi menšími nebeskými tělesy –
 Smil, potěcha a ozdoba svého rodu.
- 65 Smil – miláček Kleió, další naděje vlasti, matčin věrný obraz
 a otcova chloubna, chráněnc Boží.
 Jak právě jemu, jenž se před časem vrátil domů, laskavé srdce zahoří plamenem,
 až spatří, že otcí se rozmáhá započaté dílo!
 Až uvidí tolik žáků, kteří počítají, píšou a skládají básně –
- 70 první to výkvět nové školy.
 Kráčeje v bratrových stopách, v nemenší míře též Rudolf
 připojí jednou ruku k zdejšímu dílu, jak jen bude moci –
 jemu v pravý čas svěřuje své dary bohyně Pallas,
 aby jimi mohl ulehčit své vlasti od pohrom.
- 75 A nenechte mi bez povšimnutí ani tvář Mořicovu:
 již již ten spanilý vzhled nabývá něčím zdání mužnosti!
 Má už ze světa rozum, již chápe, že se nevyrovná Korydónovi,
 dokud mu jazyk nerozváže latinská řeč.
 Prosím, ať je zdrávo to trojště bratří, ať je při síle
- 80 a zdárně si osvojí otcovy mravy!
 Oslavuj, šťastná novosedelská Múzo, novou školu
 a svou chválou vynášej do nebes kouzlo zdejšího kraje!
 Zde se nachází kraj, který bych – mohu-li se odvážit to tak říci –
 nazval českým Tempé namísto bohaté Prahy.
- 85 Zde zahrady má Alkinóos, jimž před vlastními může dát přednost,

[65 Kleió = řecká Múza dějepisectví, Smil komponoval řeči s historickou tematikou; 73 dary Pallas = moudrost a vzdělání, podle řecké bohyně moudrosti; 77 Korydón = postava pastýře z Vergiliových Bukolik, naznačuje Mořicovo vzdělávání v latinské kultuře už od útlého věku; 84 Tempé = údolí thessalské řeky Péneia, od antiky symbol ideální krajiny; 85 Alkinóos = mytický král Fajáků, proslulý svým bohatstvím a krásnými zahradami

Hic spectat flores Flora legitq[ue] suos.
Hic gelidi fontes; hic Albula (voce latina
Si Bilinam vati sic vocitare licet).
Hic elementa favent: spaciante hic grata voluptas.
90 Sic inter medium perluit unda solum!
Hic alti montes, Studia hic sunt grata Dianae,
Hic lepus, hic timidus cervus, aperq[ue] latent.
Hic stagnum (at stagno, testatam saepius aegris,
Sic mihi pollicitus, Crusius addet opem).
95 Hic avium cantu resonant arbusta canoro,
Cum Majo placidi tempora veris eunt.
(Non equidem audivi, valeant mendacia vatum,
Nam cantus avium tunc stitit acris hyems.)
Hic quoq[ue] carmen aves Musarum dulce Poetae,
100 Paulatim ludo proficiente, dabunt.
Quid memorem domini surgentem sumtibus arcem,
Tendentem et tectis alta sub astra suis?
Altorphi poterant Neudorfia tecta notari
Nomine, sic illis arx vetus ante fuit!
105 Ut nova sint, dici et possint, quae nascitur illic
Arx nova de veteri, pro veterique, facit.
Sic arces Domini sic arces surgere Phoebi
Faxit propitium numen utrisque Deus!
Plaude beata novo, Neudorfia Musa, Lyceo
110 Atq[ue] loci vates laude sub astra vehe.
Vidit ut hoc fidibus sociantes carmen Apollo:

[87 Verg. Ecl. 10, 42; 97 Ov. Fast. 6, 253

zde si prohlíží a trhá své květiny Flora.

Jsou zde studené prameny, zde Albula teče (smí-li tak jazykem latinským básník nazvat Bílinu).

Je tady příznivé klima, každý se může tu s rozkoší projít.

90 Jak se tu krajina mírná koupe v říčním proudu!

Jsou tady vysoké hory, v nichž se lze oddávat zábavě Dianě milé, tady skrývá se zajíc, plachý jelen i kanec.

Je tady i jezero, avšak jezeru, jak mi přislíbil, pomůže Crusius, jehož péče se často osvědčila u nemocných.

95 Zdejší stromovím se rozléhá zvučný zpěv ptáků, když v květnu mívá období mírného jara.

Já jsem ho ovšem neslyšel, tu ať se uplatní představivost básníků, neboť zpěv ptáků tehdy zarazila krutá zima.

Svou sladkou píseň zde popějí také básníci, ptactvo Múz,

100 jak bude škola pomalu prospívat.

Proč pánův zmiňovat zámek, jenž roste na náklady jeho a svým krovem se vypíná vysoko do nebes?

Sídlo v Novém Sedle by mohlo se nazvat i Sedlem Starým, vždyť dříve tu stávala starodávná tvrz!

105 Zámek, jenž zde vyrůstá ze starého a namísto něj, je příčinou toho, že bude moci být nové a tak se i zvat.

Aby tak povstal příbytek pána i Foiba, kéž Bůh oběma prokáže milostivou vůli!

Oslavuj, šťastná novosedelská Múzo, novou školu

110 a svou chválou vynášej do nebes zdejší básníky!

Když je uviděl Apollón, jak na lyru doprovázejí píseň,

[**86** Flora = staroitalská bohyně květů; **91** zábavě Dianě milé = lovu, podle staroitalské panenské bohyně, později ztotožněnou s řeckou Artemidou, bohyní lovu; **93** Crusius = lékař, s nímž se Campanus setkal na Bohuslavově panství; **98** tehdy = při Campanově osobní návštěvě panství; **103** Sedlem Starým = německy Altdorf, slovní hříčka a zároveň narážka na bavorské město tohoto jména a jeho akademii, oblíbený cíl českých nekatolických studentů; **107** Foibos = Apollón, bůh umění

Sunt vates, veritus dicere, dixit, erunt.
 Ignoscat Phoebus: numero mihi visus in illo,
 Quem possit vatem dicere Musa suum.
 115 Cancovium dico, patriae qui gloriae Cuttnae
 Major (ut haud fallat nominis omen) erit.
 Cum libet, ille suis conjungit carmina rhythmis,
 Cum libet, harmonicis copulat illa modis.
 Jam studio pubem quanto erudit! improbus illi
 120 Usq[ue] adeo tendit cuncta per aspra labor!
 Bis novies Phoebe crevit, totiesque recrevit,
 Cum, legere ignarus qui fuit ante, canit.
 Si cantare parum est, numerat, faturque Boemo
 Verba sono, lingua qui modo Teuto fuit.
 125 Ito per exemplum Thoma Benedicte, paratus
 Pergreichensteinum nobilitare solum!
 Adsit utriq[ue] comes, quem docta Silesia misit,
 Unus amor junctis sit tribus, una fides!
 Sic alacres mirata duces imitataq[ue] pubes
 130 In stadio studii curret, ut ante, sui.
 Nec dicet: ligno ex omni non fingitur Hermes,
 Sunt asini ad doctam rustica turba lyram.
 Est opus agricolis: domini quibus arva colentur
 Si rapiet Phoebus, quos habet alma Pales?
 135 Sed dicet: juvat ars Phoebi vel rura colentem,
 Nec virtus humiles despicit alta casas.
 Nec pudor agricolae cantum didicisse, laboris
 Hinc, quo solari taedia possit, habet.
 Agri cura ducum quondam Regumq[ue] fuerunt,
 140 Pavit et ipse suas saepe Senator oves.

[140 Ov. Fast. 1, 204

neodvážil se říci, že jsou básníky, řekl tedy, že budou
Ať Apollón promine: v jejich středu viděl jsem jednoho
kterého může Múza zvat svým pěvcem.

- 115 Mluvím o Kaňkovském, který dosáhne větší slávy
než jeho rodiště Kutná Hora, aby dostal znamení svého jména.
Když se mu zalíbí, skládá veršované písně,
když se mu zalíbí, dává jim ladný rytmus.
A s jakým úsilím vzdělává mládež!
- 120 Tak dlouho mu namáhavá práce staví veškeré překážky.
Osmnáctkrát Foibé dorostla a tolikrát zase ubyla,
a ten, kdo dříve ani nečetl, skládá nyní básně,
a je-li básnění málo, považ, také počítá,
a ten, jehož jazykem ještě nedávno byla němčina, pronáší slova českou řečí.
- 125 Příkladu toho následuj, Tomáši Benedikte, a s odhodláním
proslav půdu Kašperských Hor!
Oběma ať je pak k prospěchu společník, vyslaný učeným Slezskem,
jedinou lásku ať má spolek těch tří a jedinou společnou víru!
Tak bude mládež s obdivem napodobovat své vzory a požene se s jejich nadšením
- 130 po závodní dráze svých studií jako dříve.
A nebude potom říkat: ne z každého dřeva se dá vyřezat Hermes
a venkované jsou na učení a umění tupí jak osli.
Je potřeba rolníků, aby obdělávali pánova pole,
jestliže se jich zmocní Apollón, koho bude mít životadárná Pales?
- 135 Ale naopak řekne: umění Apollónovo pomáhá třebas i zemědělci
a vznešená ušlechtilost nepohrdá ani prostými chatrčemi,
taktéž není hanba pro rolníka se naučit zpěvu,
jímž rozptýlit může svou rozmrzelost z práce.
O polnosti se kdysi starali vůdci a králové
- 140 a často i senátor sám pásł své ovce.

[**116** znamení jména = etymologie Maior Gloria, známá už z Kosmovy kroniky; **121** osmnáctkrát... = 18 měsíců, astronomicko-mytologické určení času; **131** vyřezat Hermes = naučit výřečnosti a uhlazenosti, podle Herma, posla bohů; **134** Pales = staroitalská bohyně pastvin

Et tunc liberius sua munera terra colonis,

Cultores tantos devenerata, dabat.

Ut det et hoc seculo, terrae pubisq[ue] colamus

Ingenia, hic cultus farra virosq[ue] dabit.

145 Hoc velit et jubeat fieri, qui messe suprema

Nos vehet in rutilas, horrea laeta, domos.

Claude tuos plausus, Neudorfia Musa, videtur

Si lusum ludo plus satis esse tuo.

A tehdy země ochotněji vydávala své dary rolníkům,
uctívajíc tak znamenité hospodáře.

Aby je dávala i v této době, starejme se o přirozený ráz země a nadání mládeže,
tato péče pak přinese obilí a muže.

145 To by si přál a to by nám kázal ten, jenž nás při poslední sklizni
odvede k plným sýpkám do zářících domů.

Ustaň ve svojí chvále, novosedelská Múzo, jestliže se snad zdá,
že hříčky pro tvoji školu bylo již více než dost.

[145 při poslední sklizni = biblická představa Hospodina při posledním soudu, zde alegoricky vyjádřena jako sklizeň, při níž se bude oddělovat zrno od plev, dobří od špatných

Ediční poznámka

Naše vydání vychází z jediného nám známého dochovaného tisku *Protreptika*, vydaného roku 1616 v pražské tiskárně Pavla Sessia – jeho exemplář se dnes nachází ve sbírkách Knihovny Národního muzea v Praze pod signaturou 59 D 61. Při přepisu latinského textu jsme se drželi v podstatě zásad transliteračních, ve snaze o co nejvěrnější zachycení grafické podoby původního tisku zachováváme: 1. počáteční velká písmena tam, kde jsou v originále, a to i v případech, kdy nejde o vlastní jméno či začátek věty (př. *Procancellario, Lyceo, Senator*); 2. kapitálky (zejm. na titulním listě a v dedikaci, př. *DE MICHALOWITZ*). Jevy 1. a 2. zachováváme s přihlédnutím k jejich sémantickému opodstatnění, neboť jde o zvýrazňující grafické prvky. Dále podle originálu zachováváme: 3. neklasické varianty hlásek *i/j* (př. *jubeat*), *t/c* (*precio*), *i/y* (*hyems*).

Od původní podoby tisku se naopak odchylujeme v interpunkci, když doplňujeme odpovídající znaménka v souladu se syntaktickou stavbou veršů. Původní interpunkci též upravujeme podle dnešního úzu (změny se týkají hlavně posouvání závěrečné tečky až za závorku); výjimku z tohoto pravidla představují verše typu *Hic locus est! quem (si verbis audacia detur)*, v nichž ponecháváme vykřičník vprostřed věty.

Slova, která jsou v tisku zkrácena, rozepisujeme v příslušném tvaru pomocí hranatých závorek.

8. Bibliografie

1) Prameny:

Balbín, Bohuslav: *Rozprava krátká, ale pravdivá: obrana*, ed. M. Kopecký, Brno: Blok, 1997.

Campanus, Jan: *Protreptikon ad scholam Neudorfinam*, Praha: Paulus Sessius, 1616.

Komenský, Jan Amos: *Opera omnia*, sv. I, red. A. Škarka a kol, Praha: Academia, 1969.

Ovidius, Naso Publius: *Kalendář*, přel. I. Bureš, Praha: Odeon, 1966.

O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března 1458. Výbor hlavních zpráv souvěšých, red. R. Urbánek, Praha: Československá akademie věd, s. 32–41.

Stránský, Pavel ze Zap a Zapské Stránky: *Český stát. Okřík*, ed. B. Ryba, Praha: SNKLHU, 1953.

2) Sekundární literatura:

Bibliotheca Teubneriana Latina, ed. K. G. Saur, Brepols, 2005. [elektronická databáze latinských textů]

Brill's Encyclopaedia of the Neo-Latin World. vol. 2 Micropaedia, ed. P. Ford, J. Bloemendal and Ch. Fantazzi, Brill, 2014.

Curtius, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha: Triáda, 1998.

Dějiny Univerzity Karlovy I: 1347/48–1622, red. M. Svatoš, Praha: Karolinum, 1995.

Ijsewijn, Jozef – Sacré, Dirk: *Companion to Neo-Latin studies – Part II*, Leuven: Leuven University Press, 1998.

Jakobson, Roman: *Poetická funkce*, Jinočany: Nakladatelství H a H, 1995.

Kolár, Jaroslav: K žánrovému statutu děl starší české literatury, in *Návraty bez konce: Studie k starší české literatuře*, Brno: Atlantis, 1999, s. 9–16.

Kopecký, Milan: O Balbínově obraně českého jazyka, in Balbín, Bohuslav: *Rozprava krátká, ale pravdivá: obrana*, ed. M. Kopecký, Brno: Blok, 1997. s. 191–204.

Koupil, Ondřej: *Grammatykáři: Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*, Praha: Karolinum, 2007.

Krejčí, Karel: Obrany českého jazyka ze stanoviska literárního druhu, in *AUC-Philologica 2-4. Slavica Pragensia XII*, 1970, s. 81–87.

Martínek, Jan: Campanovo Protreptikon ad scholam Neudorfinam - pramen k dějinám předbělohorského školství, in *AUC-HUCP* 15, 1975, fasc. 1, s. 19-34.

Týž: Drobné literární útvary za humanismu, in *Martiniana: Studie o latinském humanismu*, ed. M. Vaculínová, Praha: Academia, 2014, s. 77-90.

Týž: Humanisté a mecenáši, in *Martiniana: Studie o latinském humanismu*, ed. M. Vaculínová, Praha: Academia, 2014, s. 180-187.

Týž: Latinská příležitostná poezie v českých zemích a v Německu, in *Martiniana: Studie o latinském humanismu*, ed. M. Vaculínová, Praha: Academia, 2014, s. 189-199.

Týž: Postoj českých humanistů k národním jazykům, in *Martiniana: Studie o latinském humanismu*, ed. M. Vaculínová, Praha: Academia, 2014, s. 226-232.

Týž: Předbělohorské školství a humanistické literární zvyklosti, in *Martiniana: Studie o latinském humanismu*, ed. M. Vaculínová, Praha: Academia, 2014, s. 161-179.

Týž: Tři generace humanistických básníků v Čechách, in *Martiniana: Studie o latinském humanismu*, ed. M. Vaculínová, Praha: Academia, 2014, s. 41-48.

Martínková, Dana: *Literární druh veršovaných popisů měst v naší latinské humanistické literatuře*, Praha: Národní muzeum, 2012.

Marvan, Jiří: *Jazyk: jeho český příběh. Prvních tisíc let 800-1800. Malý průvodce cestami české lingvoekonomie*, Praha: Karolinum, 2015.

Mukařovský, Jan: Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty, in *Studie z estetiky*, Praha: Odeon, 1966, s. 17-54.

Týž: *Kapitoly z české poetiky, díl 1: obecné věci básnictví*, Praha: Nakladatelství Svoboda, 1948.

Nünning, Angsar: *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*, ed. J. Holý a J. Trávníček, Brno: Host, 2006.

Petrů, Eduard: *Vzrušující skutečnost: fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*, Ostrava: Profil, 1984.

Rukověť humanistického básnictví 2, red. J. Hejnic a J. Martínek, Praha: Academia, 1966.

Rukověť humanistického básnictví 3, red. J. Hejnic a J. Martínek, Praha: Academia, 1969.

Ryba, Bohumil: Doslov, in Stránský, Pavel ze Zap a Zapské Stránky: *Český stát. Okřik*, ed. B. Ryba, Praha: SNKLHU, 1953, s. 426-440.

Scaliger, Julius Caesar: *Poetices libri septem*, Lyon, 1561. Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=mmRLAAAcAAJ&pg=PT16&dq=poetices+libri+septem&hl=cs&sa=X&ei=U9QGVP3zCOK57Aagz4CwCA&ved=oCCkQ6AEwAQ#v=onepage&q=poetices%20libri%20septem&f=false> [25. 10. 2015]

Storchová, Lucie: *Paupertate styloque connecti: Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*, Praha, Scriptorium 2011.

Šubrt, Jiří.: Locus amoenus v antické literatuře, in *Locus amoenus – Místo líbezné: symposium o české hymně*, ed. J. Šubrt, Praha: KLP, 1994, s. 17–22.

Šidák, Pavel: *Úvod do studia genologie: teorie literárního žánru a žánrová krajina*, Praha: Akropolis 2013.

Varcl, Ladislav a kol.: *Antika a česká kultura*, Praha: Academia, 1978.

Vorel, Petr: *Velké dějiny zemí Koruny české VII*, Praha: Paseka, 2005.

